

Ідеалістично-прагматичний світогляд

Цей текст – це світоглядні орієнтири групи людей, часто знайомих один із одним лише заочно. Однак їх об'єднує українське світовідчуття та активна життєва реалізація – як особиста, так і суспільна. Це люди, які впевнено можуть сказати: «Я зробив», і водночас: «Від краплини моєї роботи стало сильнішим українське море». Отже, ми говоритимемо про людину, її життєву позицію і взаємодію, яка творить Україну.

Ідеалізм, прагматизм та мотивація

Людина поєднує у своїй діяльності як ідеалізм, так і прагматизм, а їхнє співвідношення визначає нашу поведінку. Є люди, у яких цілі є винятково прагматичними. В такому випадку людина може легко діяти, не враховуючи інтересів інших, за чужий рахунок. Хоча тактично це може дати їй перевагу, проте у підсумку така людина знищує все навколо себе і сама опиняється в емоційній «пустелі» – без друзів, без приятного кола спілкування. Якби такі люди змогли повністю опанувати управління суспільством, то у ньому не діяли б жодні правила, крім влади сили.

Є також люди, які діють винятково з ідеалістичних міркувань – вони дбають про все суспільство. Маючи організаційні здібності, така людина може досягнути вершини влади і суттєво змінити світ. Чи буде це в доброму, чи в поганому напрямку, залежить від ідеї, яку вона сповідує. Однак така спрямованість часто призводить до того, що сама людина є неуспішною – вона не може матеріально забезпечити себе і свою родину, віддає все «ідеї», але не може створити жодного успішного проекту.

Ідеаліст має надособистісні цілі, прагматик – особистісні, відповідно до цього формуються їхні вчинки. На цьому базується їхня мотивація. Корисним як для суспільства, так і для людини, і, відповідно, – «нормальним» можна

вважати підхід, коли людина поєднує ідеалізм і прагматизм приблизно у рівних пропорціях. Так формується комплексна мотивація – забезпечити себе і свою родину, реалізувати себе у житті, жити у нормальному суспільстві й адекватній країні.

Прагнення людини мати гарне житло, машину, споживати натуральні продукти та відпочивати у комфортних умовах є не просто нормальним, воно випливає з нашої природи. Це навіть не право людини, це – її обов'язок. Проте мати все лише для себе неможливо. Позитивній людині комфортно тільки тоді, коли люди навколо так само мають можливість жити добре. Сентенція: «живи сам – і дай жити іншим!» набула у нас корупційного звучання. А в суті своїй це абсолютно адекватний підхід, який передбачає нерозривність власного та суспільного блага.

Позбавити людину прагнення жити добре можна лише проводячи масові репресії та «промиваючи» мізки пропагандою – тоді вона просто буде радіти тому, що жива і віддавати злочинцям при владі свої сили і талант, отримуючи натомість казки про світле майбутнє і пріоритет інтересів держави та суспільства над особистими.

Ми хочемо поговорити з читачем про особливості, характерні для людей з різними мотиваціями та способи, які дозволяють відрізнити їх один від одного. Для людини, яка не має стосунку до політичної влади чи державного управління, такі знання можуть мати пізнавальний характер. Стосовно політиків і чиновників, то ми вважаємо, що згадані вміння формують політичну культуру, дають можливість не допустити до влади людей, шкідливих для суспільства.

Важко з першого погляду визначити, чи справді людина сповідує і надособистісні цілі, чи тільки видає бажане за дійсне – щоб обдурити та використати довіру собі на користь. Для громадянина (і для вільної преси) є доволі простий метод – подивитися на попереднє життя людини. Як би хто не приховував істинні цілі, але з практичних дій чітко видно – чи мета

надособистісна, чи винятково особиста – для отримання грошей і впливу. Той, для кого важливі ідеї – почне реально діяти і без владних повноважень, до думки про них зазвичай приходять вже «в процесі» діяльності, намагаючись досягнути більшого результату. У бізнесменів це має назву «соціальна відповідальність», у інших громадян – громадська активність. «Прагматики» у суспільстві нами описані, що стосується політиків, то характерною особливістю «прагматика-політика» є зосередження лише на діях, які приносять іміджевий ефект. Такі політики часто виділяються відсутністю власного політичного обличчя та мандрами з партії у партію – аби тільки при владі!

Важчим, але не безнадійним є становище з претендентами на посади у виконавчій владі. Крім попередньої діяльності (цей критерій спрацює і тут) майбутнього чиновника цілком варто провести через звичайні психологічні тести та «детектор брехні». Люди з непересічними акторськими здібностями, теоретично, можуть обдурити детектор, але такі унікуми, найшвидше, вже заробляють грубі гроші у Голівуді.

Не варто недооцінювати психологічні тести, коли людина навіть не розуміє, які саме аспекти її мислення перевіряються. На початку 2015 р. командирові взводного опорного пункту під Горлівкою треба було відібрати для поповнення дванадцятьох людей із п'ятдесяти за невеликий час, який колона з особовим складом стоятиме на його позиції. Командир приготував чай і бутерброди для всіх 50, а от дійти до чаю треба було через ділянку, всипану розкиданими каністрами з-під бензину. Залишив собі офіцер тих, хто, проходячи, прибирав каністри зі шляху і ставив їх, а не просто обминав. За наявності чітко сформульованого завдання психологи цілком здатні виявити людей, які рвуться до виконавчої влади заради збагачення.

Мотивація і система

Говорячи про протиставлення особистісної і надособистісної мотивації, мусимо зазначити, що витрачання життєвої енергії та спрямованість на задоволення також і суспільних потреб замість стовідсоткової концентрації на втіленні власних прагматичних цілей є процесом особисто вигідним кожному. Цей парадокс насправді легко пояснити. Чому вигідно бути чесним і активним?

Якщо говорити про бізнес, то створення досконалих умов конкуренції на ринку, начебто, на перший погляд, приносить користь конкурентам, але насправді це призводить до збільшення кількості замовників і прибутку у всіх фігурантів. Чесність породжує довіру, а у бізнесі довіра інших до слова економить витрати на юридичний супровід і укладання угод, адже партнери знають, що не буде обману.

Якщо людина працює на когось і є сумлінною складовою системи, то, приносячи до неї одне вміння – вільно користується наслідками умінь усіх, хто так само віддає до послуг інших власні вміння. Зорієнтованість не винятково на власний результат, а надособистісна ціль щодо системи, чесність і довіра в її межах, роблять систему значно ефективнішою. Тоді така система зосереджена на досягненні реальних цілей – перемоги на виборах, отриманні прибутку, збереженні природи – суть не в характері цілі. Суть в тому, що саме система з внутрішньою чесністю і довірою з більшою вірогідністю досягає цілей, а у випадку конкуренції систем – тих же політичних партій чи бізнес-компаній – досягає цілей швидше за інших. Відповідно, всі учасники системи отримують більший прибуток, кар'єрне зростання, загалом кажучи, – вигоду.

Індивідуальна діяльність людини, її життя не може здійснюватися поза межами системи. Візьмімо зовсім простий приклад. Дитина «прагматичного» чиновника, який живе тільки для себе, пішла у похід – і там виникла проблема – болі в апендиксі, перитоніт. А на найближчому медпункті не було лікаря і необхідних ліків, машина «швидкої допомоги» не завелася – і те, що могло бути

неприємністю, стає трагедією. Отже бути чесним не тільки значно вигідніше, але і безпечніше. Переконана в особистій успішності людина не може розраховувати на комфортне життя у елітному будинку, але в неефективно побудованому місті – вона сама й інші чиновники не роблять своєї справи – і не зможуть комфортно доїхати на роботу, півжиття марнуючи у заторах. Цей самий «прагматик» захворіє на рак через викиди заводу-забруднювача, бо подібний до нього чиновник бере хабарі і не блокує викидів. Суспільна заможність, зокрема, передбачає інфраструктуру, яка обслуговує і захищає всіх. Внутрішня чесність створює для всіх більш сприятливі умови.

Довіра

Ще в середині ХХ ст. американський економіст, нобелівський лауреат Кеннет Ерроу стверджував, що однією з причин бідності є нестача довіри, адже недовіра до контрагента гальмує економіку. В таких умовах велика кількість економічних дій просто не буде реалізована, а та, яка стане реальністю вимагатиме від сторін зусиль для недопущення обману. Цікаву історію зі свого дитинства одного разу розповів сицилійський мафіозний бос. Батько намовив його стрибнути з високого паркану, обіцяючи впіймати – і не впіймав. Так він на практиці вчив дитину довіряти тільки собі. Така відсутність довіри має матеріальний наслідок – люди у південній Італії живуть бідно у порівнянні з північню цієї країни, де рівень довіри суттєво вищий.

Надзвичайно переконливо вигідність довіри довів Френсіс Фукуяма. Він показав, що суспільства, які створюють добровільні горизонтальні об'єднання, значно ефективніше розв'язують проблеми, аніж такі, в яких «людина людині – вовк». Наявність довіри та звичка до співпраці вільних громадян не тільки зменшують витрати на юридичний супровід бізнесу, вони загалом дозволяють бути націленим на вирішення проблеми, а не на множення державних інституцій чи бюрократичних процедур. Довіра є своєрідним «мастилом», яке

пришвидшує рух економіки.

З-поміж країн із високим рівнем довіри Ф. Фукуяма називає США, Японію, Німеччину та інші розвинуті країни. Він підкреслює, що довіра виникає різними шляхами, вона завжди спирається на певні місцеві культурні особливості, соціальні практики.

Цікавим є приклад Японії, яку часто сприймають країною, де держава є найбільш вагомим чинником. Проте держава тут власне увінчує піраміду співпраці, спільної дії, яка починається з родини і знаходить свій розвиток у величезній кількості спільнот, які стоять між родиною і державою. Одна з причин успіху японської економіки – успішна кооперація між дрібними фірмами і великими корпораціями, базована саме на довірі.

Радянського журналіста В. Овчинникова колись вразило саме це. Він опитував співробітників заводу, для роботи якого матеріали постачала маленька сімейна фірма, причому складів з цими матеріалами не було – їх завжди підвозили зранку. На питання, а що буде, коли власник сімейної фірми захворіє, журналіст отримав відповідь: «Значить, привезе його син». Наполегливість В. Овчинникова, який запропонував уявити ситуацію, коли й син не зможе, загнала співрозмовників у глухий кут. Вони навіть не замислювалися над такою можливістю. Вони просто знають свого партнера і довіряють йому. І зранку, щоби там не було, син, сват, брат чи односелець забезпечить виконання домовленості!

В Україні довіру між людьми треба відновлювати. Історично українці демонстрували досить високий рівень соціальної взаємодії та довіри. Прикладів можна наводити багато – від православних братств чи чумацьких гуртів до довіри всередині невеликих громад (ще кілька десятків років тому наші сільські хати не замикалися). Але – більша частина України 70 років, менша – 40 років, перебували в межах комуністичної системи. Вона не допускала до самоорганізації чи довіри між людьми, адже це несло загрозу самому її

існуванню. Система довіри була заведена у вертикаль, коли довіряти можна було тільки партії, очікувати (саме очікувати!) вирішення своєї проблеми – від держави, керованої партією. Існувало зовнішнє, позірне спонукання до розкриття людини в надособистісній мотивації. Насправді дійсність призводила до формування у індивіда думки не про вплив його власної активної ролі у покращенні системи, в якій він живе, а про те, що всі досягнення від особи не залежать. Побудова систем, не керованих по вертикалі, була неможлива. Тому зараз становище із довірою – невтішне.

Отже ключова проблема полягає в тому, що довіра формується в таких інституціях, які були у фокусі атаки тоталітарної системи – родині, церкві тощо. До цього додається й те, що це інститути традиційного суспільства, а модерне життя з акцентом на індивідуалізм не передбачає їхнього відновлення.

Однак усвідомлені зусилля суспільства і держави цілком можуть дати результат. Історія знає приклади змін у моральних настановах суспільств, які йшли пліч-о-пліч із успішністю економіки. Якщо взяти Британію чи США наприкінці XVIII – на початку XIX ст., то інакше аніж кризовим стан цих суспільств назвати не можна. Пияцтво, велика кількість позашлюбних дітей, високий рівень злочинності – все це не додавало оптимізму. Відповіддю стала вікторіанська епоха, яку ми часто сприймаємо як час домінування традиційних цінностей. Але принципи чесності, дисциплінованості, дотримання ввічливості тощо – привнесені саме в цей час завдяки діяльності релігійних організацій, створенню ефективної поліції, поступовому запровадженню загальної освіти. Схожа ситуація склалася і в Японії. Реставрація Мейдзі стала політичною спробою подолати кризу в роз'єднаній Японії, де стан справ у суспільстві часто можна було охарактеризувати як «війна всіх проти всіх». Крім створення нових інституцій централізованої держави японська еліта почала транслювати такі цінності як лояльність, відданість, раніше властиві винятково самураям, на всі стани японського суспільства. І поступово вірність як чеснота стала нормою, і

зараз ми сприймаємо її як щось споконвічне для японців.

Надсистема. Дія і не-дія

Перед людиною, яка сповідує ідеалістично-прагматичний світогляд, постає проблема *не-дії*. Є філософсько-релігійні системи, які саме не-дію вважають ідеалом – адже світ, за такими вченнями, грішний, і найкраще, що може зробити людина – це якнайменше брати участь у гріховності цього світу. Для нашого, українського, випадку, це втілюється в традиційне сприйняття примовки «Моя хата з краю!» та погляд на політику як брудну справу, а всіх політиків – як облудників, котрі прагнуть лише наживи. Гарна позиція, яка дозволяє нічого не робити і виливати власну злісну нереалізованість на тих, хто намагається змінювати існуюче становище.

Проте в суті своїй таке трактування світу – лише прагнення виправдати власний страх і нікчемність. Людина тільки тоді щаслива, коли вдосконалює себе. Йти вниз чи вгору? Йти вниз – легко, варто довіритися земному тяжінню. Щоби йти вгору, потрібні зусилля. Але в першому випадку ти – свиня в багнюці, в другому – людина на вершині гори з фантастичними краєвидами.

Таке твердження – чистої води ідеалізм. Додамо сюди трохи прагматизму. В реальності саме дія, спрямована на творення є вигідною і корисною, а бездіяльність виявляється фатальною. Розглянемо спочатку народну мудрість. Справді, зараз вислів «Моя хата з краю» сприймається як виправдання пасивності. Однак таке значення не є питомим, це – імперська спроба (почасти вдала) замінити український активізм зневірою та бездіяльністю. В оригіналі вислів звучав так: «Моя хата з краю – першим ворога стрічаю». Отже, бачимо принципову різницю – моя хата перша, я першим зустрічаю ворога.

Цей лицарський світогляд на наших очах відроджується. Адже можна без-

діяти і розводитися про поганих політиків, які влаштували цю війну. Але таке підкорення власному страху означає, що ти готовий прийняти наслідки. Ти готовий коритися владі різних «Моторол» та «Бесов» у своєму місті, готовий покійно дивитися на те, як твою дружину або доньку візьме для розваги група «защитников русского міра», готовий віддати якомусь «кадірівцю» свою машину. Такими є наслідки не-дії населення Донбасу. Більшість із них насправді не виступала активно за «ДНР-ЛНР», проте і не протидіяла: «Це не наша справа, це все політика, я не буду втручатися». Ось і дочекалися.

Приємно, що більшість українських чоловіків готові захищати своїх дружин і свої домівки. Так діяли й поляки в 1920 році, коли червона орда під командуванням Тухачевського ломилася на Варшаву. Поляки встали – і відстояли право бути собою, створивши «диво на Віслі». Інакше на них чекала би Польська Радянська Соціалістична Республіка під владою Москви, десятки і сотні тисяч репресованих, мільйони загиблих в їхньому Голодоморі. Так само діяли фіни в 1940 році, уклавши трупам червоноармійців свої ліси та болота, але відстоявши право не потрапити до тодішньої версії «русского міра». В кожному з цих випадків поляки та фіни діяли і гинули. Проте вони чітко розуміли, що не-дія обходиться дорожче, значно дорожче.

Вище були приклади екстремальні. Але не-дія у звичайному житті так само згубна. Коли ти отримуєш маленьку зарплатню, маєш два варіанти поведінки. Перший – плисти за течією, перебиватися з хліба на воду і лаяти владу. Другий – підвищувати власну кваліфікацію, шукати іншої роботи, організувати профспілку і домагатися кращої оплати. І знову, дія яка має вигляд ідеалістичної є суто прагматичною і виявляється значно вигіднішою за пасивність.

Дуже часто «не-дія» є злочином проти Бога. Адже саме Бог дав нам свободу волі. І непротивлення злу, його сприйняття фактично є відкиданням цієї свободи волі. Насправді, коли ти зупиняєш рейдера, який хоче захопити твій

бізнес, то ти не тільки відновлюєш справедливість. Ти допомагаєш як собі, так і йому, ось цьому рейдеру. Якщо він буде успішним, то в його голові ніколи не виникне сумнівів у власних злочинних діях. Найкраще буде не тільки зупинити, а й покарати його. Перебування у в'язниці цілком може посприяти його самовдосконаленню, рефлексіям над власною поведінкою.

Так само дуже позитивні речі чинять наші воїни, вбиваючи російських загарбників. Воїн не тільки захищає Україну та власне життя. Він ще й зупиняє агресора, посилає його на зустріч із Богом. Значить на його совісті не буде тих злочинів, які він обов'язково зробив би, хазяйнуючи на чужій землі. І, відповідно, у цього «гастролера» з Караганди чи Калуги значно більше шансів спокутувати свої гріхи перед Всевишнім.

Отже, як вдало сформулював В. Кривенко, коли говоримо про людину з ідеалістично-прагматичним світоглядом, то, перш за все, ми маємо на увазі того, хто:

- 1 забезпечує матеріально себе та свою родину;
- 2 керується як особистісними, так і надособистісними мотивами;
- 3 реалізує проекти для спільного блага, в які вкладає свій ресурс, але не отримує зиску;
- 4 має достатню компетентність для свого рівня.

Мотивація та компетентність

Тепер, коли ми проаналізували різні форми мотивації, настав час поговорити про її зв'язок із компетентністю. Компетентність – це, коли ти знаєш, що робити і як робити. Вона, як і мотивація, важлива як для системи, так і для надсистеми, в якій діє людина. Компетентність не може бути відірвана від посади, від сфери твоєї діяльності. Компетентний електрик не зможе фахово вчити дітей музиці, а компетентний управлінець не прооперує апендикс.

Якщо говорити про зв'язок між мотивацією та компетентністю для

політиків, то надзвичайно показовим у цьому розумінні є приклад Михайла Грушевського. Він цілком щиро прагнув добра Україні – кожен, хто прочитає його щоденник (писав автор винятково для себе), побачить це абсолютно чітко. Михайло Грушевський обрав сферою боротьби за Україну історію – і саме він дав українцям власний погляд на своє минуле, до того розчинене у різних російських і польських баченнях. Його гранд-нарратив «Історія України-Руси» вражає – як обсягом праці, так і відповідністю найсучаснішим на кінець XIX – початок XX ст. вимогам науки. Інтелектуальну потужність М. Грушевського доводить час – і сьогодні, через сто років, шкільні програми з історії України базуються на концептуальному баченні, викладеному в цьому творі.

На 1917 рік Михайло Грушевський був найбільш упізнаваним, «розкрученим» із-поміж українських громадських діячів. І доля поставила його на чолі українського руху – голова Центральної Ради, президент Української Народної Республіки. Ця посада цілковито відповідала його надособистісній мотивації – прагненню творити українську державність. Але стосовно компетентності є великі запитання. Коли поглянути на біографію М. Грушевського, то виявиться, що раніше він ніколи не очолював більш-менш масштабних систем. Його життя – це класичне життя науковця: дисертація, лекції, кафедра, аспіранти, наукові товариства. І коли він став на чолі величезної надсистеми – держави – то кричущий брак компетентності став виявлятися буквально в усьому.

Візьмімо лише один приклад. На квітень-травень 1917 р. Центральна Рада могла розраховувати приблизно на 1 млн. солдатів, готових воювати за свою країну проти ворога. У січні 1918 р. на захист незалежності довелося кликати кілька сотень курсантів і студентів, які під Крутами заплатили своїми життями саме за некомпетентність Центральної Ради. Чому сталося саме так? Все дуже просто – М. Грушевський та його однодумці сказали всім, що будують справді народну державу, якій не потрібен інструмент насильства – військо. От тільки

червона Росія чудово знала, що насильство – одна з важливих функцій держави. І тому варварська злочинна система продовжила своє існування, а добра, демократична Україна з некомпетентним керівництвом – ні.

Справжня компетентність може бути досягнута тільки тоді, коли людина обирає той рід занять, до якого лежить душа, до якого має здібності. Досить часто ми зустрічаємося з підходом «заробляння грошей». Людина приймає рішення займатися осоружною працею, прагнучи отримати більше грошей. Насправді, це шлях у нікуди – ти не заробиш грошей і зруйнуєш себе. Невдоволення своєю роботою переростає у невдоволення собою, і жодні гроші цього не компенсують. Не люблячи свою роботу, неможливо по-справжньому прагнути підвищити власну компетентність. Саме тому неможливо стати фахівцем високого класу і гідно заробляти. Трохи нижче ми зупинимося на цій проблемі докладніше.

Отже перед нами мотивована, компетентна, задоволена своєю роботою людина. Чи може вона почати діяти для спільного блага («pro bono publico», як говорили громадяни Давнього Риму). Насправді це є річчю дуже простою і доступною для кожного, хоча часто у звичайної людини постає питання: «А що я можу? Це багатії з жиру бісяться...».

Тут маємо два варіанти. Перший – перед нами «совок», який не любить заможних людей і не хоче й пальцем поворушити, аби змінити світ навколо себе. У цьому випадку говорити нема про що. Другий варіант – людина справді замислюється над тим, чим вона може допомогти і як їй потрібно діяти.

Діяльність для спільного блага вимагає не тільки, а, може, і не стільки грошей. Справді, вони є необхідним ресурсом для будь-якого проекту. Проте за відсутності грошей ми можемо вкладати в проект інше – свої знання, свій час – і це так само важливо. Той, хто витрачає гроші на створення табору для відпочинку сиріт, і той, хто вдягнув гумові рукавички та прибрав засмічений берег озера – однакові за ставленням до системи і надсистеми, в якій вони

живуть. Це люди з надособистісною мотивацією, люди, які перетворюють світ.

Візьмімо кілька прикладів, причому цілком свідомо не називатимемо імен, адже йдеться саме про принцип. Людина, заробивши гроші, створила у центрі Києва культурний центр, який поєднує прагматизм (крамниця із українськими книгами, футболками, музикою) та ідеалізм – клуб, де інтелектуали, бізнесмени, управлінці зустрічаються із цікавими спікерами. І розмови тут ведуться не тільки про культуру – про бізнес-проекти або державну політику говорять ніяк не менше. Якщо додати ще створення стаціонарного табору для відпочинку та спілкування української молоді, то стає зрозумілим, що перед нами ідеаліст-прагматик, коли гроші успішно заробляються, але при цьому успішно будується надсистема.

Або покинемо столицю. У досить русифікованому регіоні можна створити щомісячне видання з кольоровим друком, яке буде писати про культурні події, місцевих діячів та історію. Навколо нього згуртуються інтелектуали і це коло людей буде активно розробляти теми, які переконливо демонструють питомо український характер краю. За кілька років будь-які культурно-історичні дискусії в регіоні стануть неможливими без залучення матеріалів цього місячника. А якщо стимулювати розкопки однієї зі старовинних фортець, на місці яких розташований обласний центр, то наввіна імперською пропагандою теза про виняткову роль Росії у появі цивілізації в регіоні поступово все більше виявлятиме свій ідеологічний ідіотизм.

Інший приклад – всеукраїнський фестиваль, який відбувається на базі середньовічної фортеці, до того відомої лише фахівцям. Тепер тут грають музичні гурти, проводять диспути та реконструкції лицарських боїв. І крім творення культурного контексту люди отримують ще один бонус – посилення впізнаваності, туристичної привабливості місцевості з відповідними робочими місцями та відрахуваннями до бюджету.

Ще один варіант – успішний власник заводу. Його робітник може

нормально поїсти за невеликі гроші, отримати не передбачену законодавством допомогу в разі серйозної хвороби. Жінка, яка народила дитину, отримає додаткове стимулювання. Район, де стоїть завод, має гарне освітлення, а діти у дворах – майданчики з різним гірками, гойдалками та тренажерами.

Це все – приклади проектів, які втілювалися до Революції Гідності. Після Майдану Україна побачила справжній вибух ініціатив, у яких наші люди чітко показують розуміння «спільного блага» і надособистісної мотивації... Добровольці – одна з ключових причин поразки путінського проекту «Новоросія». На першому етапі війни з Росією волонтери великою мірою вирішували проблему забезпечення наших військ харчами, формою, бронезилетами, засобами зв'язку тощо.

Вкрай ефективним виявився підхід, за яким волонтери змінюють державну систему зсередини. Після Революції Гідності таким шляхом пішло дуже багато людей. Вони забезпечують люстрацію, розробляють електронні платформи для державних закупівель, реформують систему забезпечення в Міністерстві оборони, впроваджують онлайн-доступ до державних реєстрів. Приклади можна множити. Стара бюрократична система опирається, але за умови активної діяльності мотивованих людей вона приречена.

Той, хто діє в ідеалістично-прагматичній парадигмі, має час від часу повторювати для себе: «Мені байдуже». Люди, які роблять щось корисне для суспільства, часто наштовхуються на спроби обляпати їх багнюкою. Причини цього зрозумілі, адже для більшості населення не властиво напружуватися – і неприємно бачити, що хтось є кращим від тебе. Тому на таку людину хочуть наліпити ярлик: «Це він гроші відмиває!», «Це він до влади рветься, щоби красти!». І, виправдовуючи власну бездіяльність, волонтера звинувачують в корисливості. І, виправдовуючи власне боягузтво, добровольцю кажуть, що він воює за інтереси олігархів. Реакція може бути різною. Вже є випадок, коли доброволець проломив голову (з летальним наслідком) «добророзичливцю», що

розводився про олігархів, які кинули його на війну. Але і це, і намагання щось пояснити тому, хто здатен тільки кидати брудом – марна витрата зусиль. Байдужість, про яку ми говорили на початку абзацу – це байдужість до собачого гавкоту, який лине услід каравану, а не до цілі, до якої прямує наш караван.

Говорячи про творення суспільного блага, необхідно розуміти, що взяти відповідальність за весь світ і неможливо, і непродуктивно. Людина є відповідальною за систему, лідером (керівником, координатором) якої є. Існує внутрішній обов'язок бути щасливим, забезпечити себе і свою родину. Це – базовий рівень, без якого неможливе щастя тебе і твоїх близьких. Щасливі люди творять щасливе суспільство. Ми живемо у світі систем, які пов'язані одна з однією: я – родина – робоча система – нація – світ. Відповідно, творячи щастя, ми змінюємо світ на краще. Треба чітко розуміти, що зараз залежить від тебе, і що не залежить. Ти доводиш свою здатність на початковому рівні – забезпечити себе. Ти здобуваєш щастя для себе, вчишся і переходиш на інший рівень – рівень родини. Вона вимагає більше зусиль. Для досягнення успіху тут ти мусиш зробити так, щоби гарно діяла твоя робоча система і, набуваючи компетентності, переходиш вище, дієш в інтересах нації.

Ієрархія та лідерство

Треба кілька слів сказати про систему як таку. Система, з точки зору складності й ефективності, – явище, вище за одиницю. Подивімося хоча б на еволюцію життя – вона розвивалася від одноклітинних до багатоклітинних, від простіших до все більш складних організмів. На рівні організації людського життя бачимо те саме – ми йшли від гурту до держави, і кожна наступна форма організації була більш складною.

Однак перед системою стоїть серйозна небезпека – перетворення її на жорстку ієрархію, де діє принцип «ти начальник – я дурень, я начальник – ти дурень». Така система намагається підкорити людину, перетворити її на

функцію, залишаючи свободу волі тільки для керівників. Цей принцип є абсолютно невідповідним для українського світосприйняття, він є ознакою способу мислення, властивого «руському міру».

Ця система ненормальна також із точки зору ідеалістично-прагматичного світогляду, який ставить у центр життя людину-суб'єкта у взаємодії з іншими суб'єктами. Така система ненормальна з конкурентної точки зору – вона завжди буде із запізненням реагувати на виклики, бо в ній вбито ініціативу. Постіндустріальна економіка поставила хрест на жорстких корпоративних бюрократичних системах – таких, наприклад, як колишня ІВМ.

Ця проблема не є суто теоретичною, адже ми навіть на рівні родини є творцями системи, ми є складовими робочих систем, з набуттям компетентності ми самі починаємо творити робочі системи або очолювати ті, що вже існують. Найбільш природніми та ефективними є ті системи, які за задумом наслідують живий організм – у ньому кожна частина виконує свою функцію, інтерес кожної частини є тотожним інтересу організму, відсутнє абсолютне підкорення волі лідера.

Очевидно, ця аналогія кульгає, як і будь-яка інша. Адже людські системи складаються з окремих індивідів, і в задуманій органічній системі треба пройти між Сціллою жорсткої ієрархічності та Харибдою анархічного хаосу. Величезна роль тут належить лідерові. Якщо користуватися мовою аналогій, то він має нагадувати диригента, який прагне якнайкращого звучання для кожної скрипки чи віолончелі. Він прагне, аби кожен музикант у його оркестрі зростав – це посилює всіх. Такий лідер не тільки бере, розплачуючись винятково грошима. Він дає, допомагаючи зростати.

Фактично, своїми діями він каже: «Я Є, коли Ти Є! Я хочу, щоби ТИ був СУБ'ЄКТОМ». Якщо розкласти взаємодію лідера та підлеглого-партнера, то це можна вербалізувати так. Я-лідер – можу, знаю, навчаю, організую, спрямовую, зростаю, дію. Я-партнер – хочу, можу, навчаюся, розвиваюся, дію.

Для структури такий спосіб взаємодії складових означає розвиток, внутрішню дисципліну та досягнення результату.

Дуже важливий момент: психологічно лідер має бути готовим відпустити ту людину, яка доросла до можливості творити власну систему. Це не тільки правильно з ідеалістичної точки зору. Це ще й вигідно. Перша, пряма вигода – не буде розхитана, а то і зруйнована власна система. Можуть бути бонуси іншого плану. Якщо йдеться про бізнес, то лідер отримає дружню компанію в певному сегменті, пов'язаному, найшвидше, із його діяльністю. Сюди можна перекидати субпідряд, можна вкласти ресурс і отримати частку акційного капіталу – і, відповідно, дивіденди. Такі випадки існують, і є компанії, в яких і через десять років після відокремлення на почесному місці висить портрет лідера, з-під руки якого вийшли засновники нової системи.

Кілька слів варто сказати на захист поняття, яке стало лайливим словом у радянські часи. В реальності кар'єризм – це чудово. Це означає, що людина відчуває в собі потенціал, щоби підійнятися сходинкою вище, робити більше роботи, робити її краще, нести більшу відповідальність. Для того, щоби рухатися кар'єрними сходами, ти докладаєш зусиль – набуваєш знань, напружуєшся для досягнення результату.

Українське суспільство зараз критично потребує людей, які прагнуть досягнути успіху самі і зробити успішною державу. Досить часто українці сором'язливі. Нам здається, що нас побачать і оцінять, лізти в очі ми не хочемо. Причини цього явища багато в чому полягають у нашому минулому. Як за Російської імперії, так і за Радянського Союзу ці держави сповідували підхід, який культивував певний образ українця. Українець поставав роботящим, вайлуватим, трохи недорікуватим. Він ніколи не поставав рішучим, упевненим у собі. Першість у таких речах завжди мала лишатися за росіянином.

Але повернімося до сучасності. Не забуваймо, що люди, які ухвалюють важливі рішення, живуть у страшному цейтноті. І поки ти не запропонуєш себе,

то мало хто знатиме, що ти маєш чудові здібності та добру компетентність. Тому дуже часто просто нахабні люди потрапляють на керівні посади, де значно ефективніше міг би діяти сором'язливий професіонал.

Проте така вада не є національною. Ще Ч. Дарвін писав, що невіглас часто є більш упевненим, ніж людина з високим інтелектом і кваліфікацією. Дослідники Девід Даннінг і Джастін Крюгер у 1999 р. провели низку експериментів, які довели, що некомпетентні люди найчастіше не бачать власних помилок і впевнені у своїй правоті та високому рівні професіоналізму. У той же час розумний професіонал часто схильний до рефлексій, здатен побачити межі власної компетентності – і, відповідно, часто поступається у вмінні подати себе.

Надзвичайно цікавим є експеримент, який поставив професор Соломон Аш ще на початку 1950-х років. До кімнати запрошували восьмеро людей і пропонували їм порівняти довжину кількох ліній і визначити, яка з них довша. Задумка експерименту полягала в тому, що реально перевіряли реакцію однієї людини, а інші семеро були помічниками професора Аша. Вони стверджували, що лінія в 25 см. довша за лінію у 30 см. І 60 відсотків учасників експерименту згоджувалися з думкою більшості, підтверджуючи, що 25 см. – це довше, ніж 30 см. У випадку, коли людина наполягала на адекватній відповіді, група починала чинити на неї тиск – і більшість капітулювала, відмовляючись від правильного твердження. Проте наявність ефекту Даннінга-Крюгера чи результати експерименту Соломона Аша не є вироком. Якщо ми знаємо про власну сором'язливість, якщо ми усвідомлюємо рівень впливу групи на думку людини – ми здатні врахувати це.

Розумна людина, яка знає про такі недоліки, здатна їх подолати. Водночас варто подумати про певні заходи, які можуть посилити впевненість українців у собі. Варто починати зі школи, коли формується характер людини. Це можуть бути певні ритуально-символічні речі – ранковий підйом прапора,

скандування гасел, які підкреслюють позитивні якості школяра, його орієнтованість на особистий успіх і внесок в успіх всієї країни. Так само варто думати про наповнення шкільних програм, впроваджуючи до них історії успіху, а не поразки. Причому варто вводити сюди як історії українського колективного успіху, так і біографії людей, яких американці називають «selfmademan» – людей, які досягли успіху часто всупереч обставинам і тиску більшості. Саме тут, у школі, закладається звичка жити власним розумом, а не плисти за течією.

Відповідальність

Ти несеш відповідальність за систему, яка тобі довірена. Керівник може зруйнувати, підтримувати або розвивати систему. Якщо ти її руйнуєш через некомпетентність – є велика вірогідність, що тебе зупинить сама система або керівник системи вищого рівня і ти перейдеш на рівень, де твоя компетентність є достатньою. Проте ти можеш зруйнувати систему собі на користь. Такі дії передбачають достатній рівень компетентності. Ти отримаєш зиск, але обов'язково настає відповідальність.

В українському християнстві, як і в багатьох інших варіантах сповідання Христа, перенаголошено тезу про те, що Бог є любов. Теза немов би прекрасна, і емоційно вона не може не подобатися. З цією тезою нерозривно пов'язаний принцип покаяння. Народна мудрість жартує: «Не согрішиш – не покаєшся, не покаєшся – не спасешся! Отже грішіть – і спасенні будете!». Здавалося би, абсурдне твердження, але це тільки логічне похідне від принципу покаяння. Адже виходить, що ти можеш красти, дурити людей, які довірилися тобі, вбивати. Після того варто лише покаятися – і Бог тебе прийме. Проте це – хибне розуміння християнства. Адже Бог у християнстві – це не тільки заохочення, але і покарання. Він – грізний судія, оцінює людину за справами її і воздає – як тут, на землі, так і на небесах.

Хибне тлумачення християнства як всепрощення тривалий час панувало в

Європі. Поступово європейське суспільство в XIV–XV ст. пішло враздрай – і князь, і купець, і селянин могли робити, що хотіли. Адже варто було купити індульгенцію у такого самого грішного ченця, і ти вже прощений, на тобі немає гріха. Реакцією став протестантизм – в ньому немає покаєння. Твій гріх – твоя відповідальність, адже своїм життя ти показуєш, що буде з тобою. Протестанти сприймають Бога як грізну, караючу силу: «Я Господь, Бог твій, Бог заздрисний, що карає за провину...».

Протестантизм примусив і католицьку церкву переглянути багато чого у своїх практиках. Повернення відповідальності до структури самої церкви, а відтак – до її пастви стало відповіддю на виклики протестантів. Католицька церква починає вважати головним стимулом моральної поведінки страх перед пеклом і загробними муками. Такі підходи часто називають «пастирством страху», натомість православна церква сповідувала «пастирство сорому», звертаючись не до покарання, а до почуття сорому перед Богом і людьми як до форми внутрішнього самоконтролю.

Розуміння власної відповідальності дає приголомшливі результати – найуспішнішими економіками в світі є ті, де протестантизм має сильні позиції. Католицькі європейські країни від них відстають, але не набагато.

Реальність показує, що відповідальність наздоганяє або того, хто руйнує довірену систему, або перше покоління його роду – дітей. Віктор Кривенко, який багато спілкувався із «золотою молоддю» 1990-х чітко фіксує – майже всі її представники спилися, стали наркоманами, деградували. Так доля мститься тим, хто нажив статки, руйнуючи свої системи і роблячи жебраками підлеглих. Винятки з поміж «золотої молоді» є, але йдеться про синів саме тих, хто не руйнував.

Візьмімо кілька прикладів людей, які були або є публічними. Йосип Сталін мав двох синів і доньку. Старший син – Яків. Вже з молодого віку не мав порозуміння з батьком. Гострі конфлікти призвели до спроби самогубства, після

чого Сталін викреслив сина зі свого життя. Влітку 1941 р. потрапив до німецького полону, де і загинув. Другий син – Василь. З одного боку – хоробрий льотчик, з іншого – пияк, людина нестримна в гулянках. Він, наприклад, був здатен забрати собі додому для розваги балерину, яка йому сподобалася. Причиною смерті стало алкогольне отруєння. Донька, Світлана, з-поміж усіх дітей мала найбільш адекватний вигляд. Про батька вона відгукувалася по-різному. Найбільше може сказати її вчинок – як тільки випала така можливість, вона втекла з «комуністичного раю» до США.

Наш час також дає чимало прикладів. «Еліта» на чолі з Януковичем фактично довела довірену їй систему до краху. Не будемо казати про долю самого Януковича, який змушений був тікати. У березні 2015 року його син, Віктор Янукович-молодший, загинув – втопився на о. Байкал. Цікаво, що всі інші люди, які були в машині, врятувалися. Син голови адміністрації президента Росії Сергія Іванова – Олександр – утопився в листопаді 2015 року. Він також належав до «золотої молоді». Наприклад, збита автомобілем насмерть у 2005 р. старенька бабця спокійно зійшла йому з рук – слідство «виявило», що він не міг уникнути зіткнення. Щоправда, зникли свідки та докази, але то таке... Ганна Герман, одна з небагатьох в оточенні Януковича, хто вмів говорити, у 2009 р. втратила сина, який загинув у ДТП. А у вересні 2015 року інфаркт забрав у неї другого сина. Приклади можна множити, але доля, таке враження, зовсім не є сліпою.

Людина може не поділяти підхід родової відповідальності. Тоді можна на це питання поглянути під іншим ракурсом. Керівник, який руйнує власну систему – це людина безпринципна, у своїх діях понад усе ставить егоїстичні інтереси, використовує підлість, зраджує тих, хто довірився йому. Психологи давно довели, що діти наслідують дії батьків, а не виконують їхні словесні настанови. Таким чином руйнівники породили підлих і егоїстичних дітей, які зруйнували самі себе.

Суб'єктність

Ми осмислюємо людину як творця, який здатен приймати рішення і нести відповідальність. У цьому житті все залежить від тебе. Ти досягаєш цілей і перемагаєш, але програш – так само твоя відповідальність. Така суб'єктність є питомо українською рисою.

Ідеалом українця протягом століть було господарювання власними силами – своїми та своєї родини, без втручання громади. Згадаймо, як ми колонізували Степ у добу козаччини – приходив господар із родиною, закладав хутір, підіймав цілину. Він брав на себе всю відповідальність – за мінливу погоду, неврожай, татарський напад. Наше покладання тільки на себе чітко прописане у народному: «Гуртове – то чортове!».

При цьому ми готові об'єднатися для спільної справи: «Гуртом і батька легше бити»! Візьмімо кілька прикладів поєднання зусиль. Все село виходило на толоку, коли треба було побудувати хату новій родині – господарі тільки годували робітників. Власне, маємо приклад чистої взаємодопомоги, альтруїзму. З іншого боку, кожен учасник толоки знав – якщо перед ним постане схожа проблема – він так само отримає допомогу. Галицька кооперація першої половини ХХ ст. показує інший приклад поєднання зусиль – заради вигоди, зиску. Не може молочарня з глухого села продавати масло у Львові, Кракові чи Відні. А от «Маслосоюз», об'єднання молочарень – може! Так само ми єднаємо зусилля для вирішення проблем, які стоять перед усією нацією – і повалення Януковича, і добровольчі батальйони та волонтерський рух це чітко демонструють. Кожен із цих прикладів чітко показує – це об'єднання саме окремих людей чи організацій, суб'єктів, які не віддають своєї свободи, а поєднують зусилля.

Водночас ми чітко бачимо – частина українців є носіями чужої для нас імперської свідомості. Їхні цінності вимагають перенесення власної

суб'єктності на імперію. Вони прагнуть віддати свободу волі, натомість отримати звільнення від відповідальності.

Для більшості з них ця якість не природна, а набута. Погляньмо на зміни в настроях українців за час незалежності. Якщо на 1991 р. більшість виборців схилилася до просовєтських поглядів, а географічно українські партії впевнено перемагали тільки в Галичині, то у 2014 р. уже бачимо – не більше 15 відсотків виборців голосують за «совкові» сили, а географічно вони домінують тільки на Донбасі.

Пояснення цього феномену варто шукати в психологічних наслідках Голодомору та комуністичних репресій. Існує таке поняття – *«стокгольмський синдром»*. Воно набуло поширення в психології після подій 1973 року, коли в одному з банків шведської столиці терористи захопили заручників. Справа затягнулася на кілька днів. Після успішної поліцейської операції потерпілі поводитися дивно – вони намагалися захищати злочинців, а одна з заручниць навіть згодом одружилася із терористом. Виверт психіки, коли жертва починає любити насильника, назвали *«стокгольмським синдромом»*.

Цей феномен властивий не тільки окремим людям, а і частинам народів. На українському матеріалі це явище вивчала Ірина Рева. Вона показала, що весь набір умов, за яких формується *«стокгольмський синдром»*, був присутній в українському суспільстві 1930-х: ізоляція від об'єктивної інформації, смертельна загроза, маленькі вияви доброти від насильника. І так частина українців зламалася. Вони почали виправдовувати, а то і любити комуністичну владу, яка вбила їхніх рідних. Не може залишитися тим самим батько, на очах якого вмирають від голоду діти, а він не може зарадити цьому.

Проблема полягає в тому, що життєвий сценарій передається дітям. І якщо батько схильний уникати відповідальності, покладатися на державу у вирішенні власних проблем, покійрно зносити все, що робить влада – є дуже великий шанс, що і син буде таким. Плюс протягом десятиліть додавалася уміла

робота комуністичної пропаганди, і ми маємо на виході величезну кількість покірних рабів, які готові співати осанну Леніну чи Путіну і мріяти про миску дешевої юшки, яку держава гарантовано дасть кожному.

Проте песимізм геть недоречний. Згадаймо, що за останні два десятки років настрої українців принципово змінилися і тепер «совок» налічує зовсім мало прихильників. Річ у тому, що закони поведінки людини, які грали проти нас (успадкування життєвих сценаріїв) на третьому-четвертому поколінні перестають спрацьовувати. Відбувається одужання, що ми чітко бачили на Євромайдані і продовжуємо бачити на фронті. Ми як нація повертаємо власне «Я» – активне та діяльне.

Суб'єктність є антитезою патерналізму. Патерналіст є внутрішньо слабкою людиною. Він хоче перекласти відповідальність за свою долю на когось. За кожним з нас – право на вибір. На дію чи бездіяльність. На еміграцію, врешті-решт. Але чого не має права робити доросла людина – скиглити: «Держава не забезпечила... Держава не дбає!»! Держава – це 46 мільйонів «Я». І нормальна людина не буде чекати допомоги від держави. А там, де існує потреба державної політики, суб'єктна людина створить громадську організацію, стане депутатом парламенту чи державним чиновником – і досягне бажаного результату.

Самолегітимація

Кожен з нас несе в собі часточку Творця. Ти цінний сам по собі. Ніхто не повинен давати тобі право бути собою – воно твоє. Філософ Галина Дичковська розглядає самолегітимацію як власну дію, спрямовану на творення Божої сутності себе і України, бажання і здатність БУТИ.

Водночас ми не повинні потрапити у пастку сваволі. У нас досить самовпевнених виродків, які вважають себе вінцем творіння і вірять у своє право зневажати дії інших. Тут і полягає принципова різниця. Якщо ти

скеровуєш свою енергію на позитивне творення – ти реалізуєш у собі вогонь Творця. Одночасно розумієш, що ти не є вищим стосовно інших, які творять. Для самозакоханого виродка є тільки він – і байдужість до всього іншого.

Позитивне творення стає більш ефективним, коли ти-творець створюєш систему. І не суттєво, яка саме це буде система – екологічна група, бізнес-компанія чи взвод механізованої піхоти. Головне, щоби завдання цієї системи поєднували твій інтерес та спільне благо. І тоді ти живеш на березі чистого ставка, де можуть купатися будь-які діти. Або ти заробляєш свій перший мільйон, даючи людям потрібний товар. Або ти повертаєшся з війни живим, зупинивши російську агресію. При цьому ти об'єднуєш в межах своєї системи інших творців або пробуджуєш це відчуття творення, позитивної дії у тих, в кому воно спить.

Нація, суспільство є системою значно складнішою, вона об'єднує безліч систем нижчого порядку. Нація щоденно впливає на життя індивіда – як неформальними правилами поведінки, прийнятими саме в цій спільноті, так і формальною системою заборон і заохочень – через державні інституції. Недарма термін «суспільство» в українській мові має основою корінь «спільно», «разом». Характер цього «спільно», цієї взаємодії «людина – суспільство», традиційно розглядають з точки зору двох протилежних підходів:

1. права суспільства є вищими від прав особистості – отже, людина зобов'язана виконувати всі правила суспільної поведінки і не має права на оригінальну індивідуальність, на власний розвиток, який рухається шляхами, відмінними від загальноприйнятих;

2. права людини є вищими від прав суспільства – людина має право на будь-які дії, а потреби суспільства не беруться до уваги.

Обидва підходи ґрунтуються на апріорному невербалізованому посилі, суть якого зводиться до того, що потреби людини і суспільства є *протилежними*. Українське світосприйняття завжди було орієнтоване на те, що сутнісні потреби

особи і суспільства – тотожні, адже суспільство формується на ненасильницькій взаємодії індивідуальних «Я». Тому синергізація структури дає змогу зростання фізичного та духовного ресурсу особистості та суспільства одночасно. Людина – творець власного буття і буття свого суспільства. Саме через суспільну взаємодію людина розкриває своє сутнісне «Я».

Перед людиною, яка є суб'єктом і не відчуває проблем із самолегітимацією, обов'язково постане питання взаємодії. Адже в межах будь-якої системи ти можеш бути підлеглим, рівним чи зверхником. І твоя ефективність залежить від того, щоби в межах кожної ролі ти вмів діяти конструктивно. І якщо зараз ти є підлеглим, а тобі аж кортить скинути керівника – зупинись на секунду, подумай. Чи справді цей зверхник погано керує системою, чи тобою рухає винятково честолюбство? І чи не призведуть твої дії до руйнації системи?

Керівникові, який прагне ефективності, потрібні підлеглі-суб'єкти. І вже перед ним стоїть так само непросте завдання – давати можливість зростати, виконуючи все складніші завдання, не тягнути визнання і гроші тільки на себе. Інакше вже керівник буде винен у руйнації потрібної для соціуму системи – через власну заздрість і невміння взаємодіяти.

Постає логічне питання – як визначити той випадок, коли настає час боротися з очільником системи? Як перевірити себе – у прагненні до зміни керівника тобою рухає прагнення спільного блага чи власні амбіції? Очевидно, кожен випадок унікальний. Розглянемо найскладніший – з очільником країни. Ця система є надскладною, в ній перетинаються різні групи впливу – і будь-який керівник країни обов'язково буде зачіпати чийсь інтереси. Проте визначитися, насправді, не так і складно. Перший критерій – це спроба змінити правила гри незаконним шляхом. Якщо голова держави «вкладає» під себе інші гілки влади, починає використовувати з політичною метою правоохоронні органи – він напрошується на протести громадян. Власне, тут може допомогти

тільки кампанія громадянської непокори.

Другий критерій – коли правила гри не змінюються, але очільник явно веде систему в ненормальному напрямку. Знову ж, визначити ненормальність курсу не так складно – перед обранням кандидат або політична партія оприлюднюють свої плани, свою програму. Зараз в Україні ставлення до цього легковажне – мало що можна пообіцяти, аби тебе обрали! Але це абсолютно неєвропейський підхід. Розходження між словом і дією дає всі підстави атакувати політика або партію – це порушення, фактично, угоди з виборцями.

Такий підхід, невідомий «совку» або «руському міру», для України аж ніяк не є новацією. Зазираючи у минуле, взаємні обов'язки між сувереном і політичним народом, є швидше нормою для європейської політичної культури.

Певним відліком можна вважати англійську Велику хартію вольностей, яку король Іоан Безземельний змушений був прийняти під тиском повсталих баронів і міщан. Уперше на рівні закону обмежувалася сваволя монарха, він сам мав підлягати закону. Ключова стаття Хартії говорила, що жодна вільна людина не може бути позбавлена волі та майна інакше, як за законом і тільки за рішенням суду. Вперше проголошувалося право на суд рівних, з чого постане суд присяжних. Право короля призначати податки обмежила рада, що складалася з 25 баронів. Будемо відверті – ця Хартія говорила переважно саме про права вельмож. Але вона заклала основу, на якій виросло європейське розуміння обмеження самовладності правом.

Для українських земель такий досвід властивий добі Речі Посполитої, коли українська шляхта, як і вся шляхта держави, вступала з королем у договірні стосунки. Така угода (*pacta conventa*) вперше була укладена у 1573 році при вступі на польський престол Генріха Валуа. Документ оговорював не лише права, але й обов'язки короля. Кожен монарх під час вступу на престол укладав таку угоду, причому при порушенні королем умов угоди шляхта отримувала абсолютно законне право на невизнання його влади. Все це, разом із

функціонуванням шляхетського самоврядування та магдебурзького права (міського самоуправління) привчало українців мислити категоріями закону і усвідомлювати владу підзвітною собі.

Наскільки притаманним для нашої еліти був такий спосіб політичного мислення, показує розробка і прийняття так званої «Конституції Пилипа Орлика», яка чітко діяла в європейських принципах обмеження самовладдя очільника держави та створення законного майданчика (як би він не називався – Генеральна рада – у козаків чи парламент – в Англії) для обстоювання станами власних прав.

Повернімося до проблеми вміння/невміння взаємодіяти. Її дуже чітко видно в науці. Візьмімо два типи справді талановитих вчених. Але один має учнів і започатковує наукову школу, разом із колегами реалізовує цікаві проекти, має гарні стосунки з ректором чи директором інституту. Інший – зробив певне відкриття, але навколо нього – пустка. Питання про те, хто з них буде заробляти добрі гроші та принесе користь людям, думаю, риторичне.

Не раз у нашій історії бувало, що еліта виявлялася не готовою до самолегітимної дії, *a priori* виходячи з того, що хтось іззовні має схвалити і підтримати її. Таке схиляння перед зовнішнім авторитетом, врешті-решт, призводило до програшу і – поглинання саме тим, хто мав би підтримати. Програти може і той, хто вірить у власні сили, але у випадку відчуття своєї вторинності – програш запрограмований.

Подивімося на українську історію середини XVII століття. Богдан Хмельницький із зими 1648–49 рр. діє, маючи чітку мету – нікому непідлеглу Україну з князівським родом Хмельницьких на чолі. Так, він укладає воєнні союзи, так, він визнає протекторат різних іноземних володарів – але його дії залежать тільки від воєнно-політичної кон'юнктури, а не від психологічної залежності. Богдан визнавав себе васалом то Польщі, то Туреччини, то Росії, але з легкістю відмовлявся від протекції у разі потреби, «крутив» тими

васалітетами, «як циган сонцем». Щирим же він був, коли видавав документи з підписом «гетьман з ласки Божої», вбачаючи власну легітимність тільки у волі Всевишнього. Його наступники виявилися занадто слабкими.

Іван Мазепа, прагнучи ствердити непідлеглість України, мусив починати з психології тодішньої еліти – козацької старшини. Саме тому він вкладав величезні гроші у передову освіту, будував храми і монастирі, виступав спонсором для літераторів – все це змінювало свідомість еліти, привчало її вірити у власні сили і в Україну. Згадаємо вірш гетьмана «Всі покою щиро прагнуть», де він чітко показує відсутність самолегітимності як головну причину бід Гетьманщини. Орієнтація на Османську імперію («Єден живе із погани, Кличе: «Сюди, Атамани!»), Річ Посполиту («Другий Ляхам за грош служить»), Московське царство («Третій Москві юж голдує, І їй вірне услугує») – все це наслідки невіри у власні сили, відсутності внутрішньої впевненості у власному праві творити своє життя.

І. Мазепа, попри свій програш, безперечно переміг у тому, що повернув українській еліті відчуття самолегітимності. А без виступу Мазепи від української козацької автономії, яка протривала до кінця XVIII ст., вже при Петрі I не лишилося би нічого.

Цікаво, що через півтори сотні років Т. Шевченко, не знаючи (наскільки відомо науковцям) вірша Мазепи, майже точно відтворив діагноз для психологічно слабких старшин:

Раби, підніжки, грязь Москви

Варшавське сміття, ваші пани...

Дуже цікаво порівняти етапи культурного відродження України – з кінця XVIII по 40-і роки XIX ст. і наступний, що обійняв середину – другу половину XIX ст. Між ними багато схожого – збирання пісень, написання історичних

книг. Але між ними є принципова різниця – діячі першого етапу переважно вважали, що рятують для нащадків рештки української культури, яка відходить у небуття, як стала минулим Гетьманщина. Для них Росія була даністю, вони не вірили у можливість українського відродження.

Середина XIX ст. вже привела нове покоління, яке пододало історичну травму загибелі козацької України і готове було грати з тими картами, які мало на руках. Ключовою фігурою цієї епохи був Володимир Антонівич. Із мемуарів і листування того часу можна визначити одну цікаву характеристику цієї людини – він не мав комплексу другорядності стосовно російської культури. Йому не було потрібно будь яке схвалення від імперських діячів. Кілька десятків років він був неформальним лідером Київської громади – організації, яку так і не розконспірувала російська влада. Причина, як на мене, проста – до її лав нову людину приймали тільки за умови ста відсотків голосів старих членів. І діячі громади, як і В. Антонівич, були людьми самодостатніми та об'єднаними однією метою – служінню Україні. Причому це абсолютно не заважало їм бути успішними. Назвімо хоча б кількох: професор Київського університету ім. Св. Володимира Володимир Антонівич, композитор Микола Лисенко, літератор Михайло Старицький, промисловець-мільйонер Василь Симиренко, директор банку Всеволод Рубінштейн тощо.

Від шляхетської культури та високої освіти йшов до самолегітимації В. Антонівич. Іншим шляхом, через зв'язок із українською духовною сутністю, відчуттям того, що називають душа народу, йшов Тарас Шевченко. Не марно його «Кобзар» був найпоширенішою книгою в селянських хатах по всій українській території – бо йому вдалося артикулювати те, що відчував українець – належність навіть упослідженого кріпака до Бога та України, самоцінність і самолегітимність людини.

Цікаву різницю у рівні самолегітимації бачимо на початках Української революції. У 1917 р. Центральну Раду формують дві групи громадських діячів –

автономісти та самостійники. Автономісти, центральною фігурою яких був М. Грушевський, чітко знали, що Україна є частиною Росії. Так, клятий царизм треба прибрати – але подальше життя вони бачили тільки у складі демократичної Росії, яку хотіли будувати разом із таким оксюморонним явищем як «російські демократи». Навіть автономію треба було отримати від російського Тимчасового уряду, з яким велися довгі та виснажливі перемовини. А час минав і народна підтримка танула.

Самостійники, об'єднані навколо постаті Миколи Міхновського, були в Центральній Раді у меншості. Вони зосередили свої зусилля на створенні боєздатних військових відділів. У липні 1917 р., коли автономісти в черговий раз відступили перед «російськими демократами» і відкликали проголошення автономії, прибічники М. Міхновського привели українські частини під Центральну Раду, але... не наважилися підняти зброю на братів-українців, які думають інакше. Самостійників видалили з Києва і розпорошили. Автономісти і далі очікували, щоби Росія дарувала їм право. Дочекалися Крут і армії Муравйова в Києві, коли розстрілювали за літературну українську мову. Таку ціну ми заплатили за відсутність самолегітимності.

Зворотнім боком намагання забезпечити легітимність іззовні є фанатична віра у свою виняткову правоту, у своє (і тільки своє!) право говорити від імені України. Іноді за цим стоять прагматичні інтереси. Але часто такий фанатизм є цілком щирим – і від цього ще більш небезпечним. Глибинна причина такої поведінки – внутрішня слабкість, невпевненість у власних силах. Вона тягне за собою розгляд, трактування іншого українця як конкурента та загрози. Тоді вона намагається цього іншого знищити, відібрати в нього право на буття, замінити його власним буттям. Людина ототожнює себе і Україну, не розуміючи, що намагається здрібнити Україну до себе. І, немов би виступаючи самолегітимною, насправді сповідує імперський світогляд – адже намагається забрати, поглинути право інших людей бути собою.

У сучасній Україні вистачає політичних сил, які апелюють до зовнішньої легітимації. Насправді теза про те, що ми мусимо ставати європейцями має той самий внутрішній зміст, що і теза про потребу ставати росіянами. У кожному з випадків суспільству нав'язується чужий зразок. Це – шлях у нікуди, адже Україна, як і будь-яка нація, має власне духовно-ментальне ядро, власне світосприйняття. Воно постійно реалізовується в історії – і Київська Русь, і Галицько-Волинська держава, і українські землі у складі Великого князівства Литовського, і Гетьманщина, і визвольні змагання ХХ ст., і сучасна Україна – це все ствердження нашого способу життя, української моделі самореалізації. При цьому сусідні імперії у різні часи докладали максимум зусиль, для того, аби знищити саме український погляд на світ. Те, що попри всі зусилля асиміляторів, Україна є, свідчить про наявність і життєстійкість цього українського світоглядного ядра.

«Сродна праця»

Цей концепт в українській думці вкорінюється з легкої руки Григорія Сковороди. Для нього поняття «сродної праці» – тобто праці, які відповідає внутрішнім нахилам людини, було одним із базових у картині щасливого світу, якого прагнув мислитель. Сковорода застерігає від того, щоби братися за справу, до якої не лежить душа, вчитися тому, що не є твоїм покликанням і дружити з людьми, з якими ти «не рожденний дружити».

Тільки тоді робота є успішною, коли вона дарує радість людині: «Труд есть живый и неусыпный всей машины ход потоль, поколь породит совершенное дело, соплетающее творцу своему венец радости». Власне, знайдення свого покликання робить працю людини легкою: «Нельзя никак, чтоб натура нужное сделала трудным».

Людина стає щасливою тоді, коли займається в житті справою, до якої лежить душа, до якої є природний хист. Батьки, які краще від дитини знають, до

якого вишу їй вступити; ми самі, коли обираємо заробляння грошей замість справи за покликанням, творимо злочин проти природи людини і торуємо шлях до нещастя.

Існує легенда, що у наших предків-індоєвропейців на початках було не три основних «касти» – люди молитви (oratores), люди війни (bellatores) і люди праці (laboratores). Була, дуже невелика, четверта каста, вона визначала природні схильності дитини незалежно від статусу її батьків. Проте ані «брахманам», ані «кшатріям» це не подобалося – і протягом тисяч років заняття людини визначалися її походженням.

Робота, яка відповідає твоїм нахилам, приносить величезне задоволення. Той, хто насолоджується роботою, завжди робитиме її краще від того, хто виконує її заради грошей. Відповідно, більше грошей зароблятиме перший, а не другий. Для нації дуже корисним є запровадження в останніх класах школи тестування, яке здатне виявити справжні уподобання підлітка і допомогти йому обрати свій шлях. Інакше, як і зараз, ми постійно наштовхуватимемося на посередніх бухгалтерів, у яких загинули чудові управлінці та поганих учителів, які мріють про ветеринарію. Ще Г. Сковорода писав, що знайдення свого покликання приносить користь не тільки людині, але й суспільству: «разумей, к тому, к чому ты рожден, да будеш для себя и для братии твоей полезным». У контексті поєднання прагматичного та ідеалістичного, власної вигоди та вигоди суспільства дуже промовисто звучить сковородине: «щаслив, кто сопряг сродную себе частную должность с общою. Сія есть истинная жизнь».

Певною проблемою нашого суспільства є ставлення до роботи як до невідворотного (а в ідеалі – відворотного) зла. Коріння цього явища лежать ще в біблійному: «У поті чола здобуватимеш хліб свій!». Але неминуха необхідність для більшості займатися виснажливою сільською працею, що висіла над людьми традиційного, домодерного суспільства, у XIX–XX ст. поступово зникає. У людини європейської цивілізації все частіше з'являється можливість

займатися саме «сродною працею». Однак над нами тяжіє радянська традиція, в якій робота була обов'язковою для всіх, часто, особливо в 1930–1950-х роках – примусовою. Згадаймо, що протягом всього радянського періоду людина працювала не на себе і від того, добре чи погано ти працюєш, аж ніяк не залежала твоя зарплатня.

Про ту прірву, яку українці мають подолати, свідчить історія, що трапилася в одній із престижних київських шкіл. Перед батьківським комітетом постала проблема – як боротися із запізненнями, які вже замучили вчителів. Батьки, поміркувавши, запропонували дуже непогане розв'язання – ті, що запізнилися, після уроків мають отримувати швабри і віники для занять «суспільно-корисною» працею. Тестування цією історією на наших людях показало, що для більшості це абсолютно нормальне рішення. А от директор школи, українка з Канади, буквально розплакалася, почувши таку пропозицію: «Як же можна роботою – карати?! Тепер я зрозуміла, чому Україна настільки бідніша від Канади...». Якщо ми зможемо змінити нашу свідомість, в тому числі – ставлення до роботи, результати не забаряться.

Народ як спільність «і мертвих, і живих, і ненарождених»

Цей текст узагальнюється у 2015 році, в умовах війни з Росією. Ця держава, готуючи агресію проти України, прорахувалася у кількох ключових моментах. Один із них – розрахунок на симетричну ідеологічну відповідь. Російська влада вже багато століть навіює своєму суспільству думку про винятковість, вищість Росії, про її особливу місію, яка полягає у підкоренні *Інших*. Важливою складовою пропаганди є ненависть до *Іншого* – литовця, грузина, американця, українця... Ця ненависть мобілізує, з точки зору російського керівництва, суспільство на боротьбу за «русській мір» і об'єднує довкола влади.

Російська влада розраховувала на симетричну відповідь з боку українців.

Окупація Криму та розхитування ситуації в південних і східних областях України мали розділити вже наше суспільство – на українців (україномовних), які ненавидять росіян, євреїв, білорусів тощо (російськомовних). Внутрішній конфлікт дав би можливість поставити ці території під контроль Росії, а в решток України просто не вистачило би сил на системний опір. Для Заходу це також дало би чудову картинку – агресивні українські націоналісти намагалися репресувати *Інших*, а шляхетна Росія запобігла черговій Югославії в Європі.

Українці відповіли цілковито неочікуване для Кремля – не посиленням ксенофобії, а остаточним закріпленням концепту української політичної нації. Ми є українцями, тому що нас пов'язують невлонні ідеали: свободи, поваги до права *Іншого*, якщо його право не заперечує твого існування. Нас пов'язує історія, культура, мова. На основі всього цього існує українське світосприйняття. Представники інших народів, які не прагнуть нав'язати нам свого світосприйняття, а поділяють українські цінності, належать до української політичної нації. Етнічні українці, котрі прагнуть знищити все українське, до такої політичної нації не належать!

І тому зараз, коли постало питання – чи бути українському «Ми», чи його завоює «руській мір» – остаточно кристалізувався феномен російськомовного українського націоналізму. Його представниками є й українці, які через попередню політику русифікації позбавлені власної мови, і росіяни, котрі завдяки культурному контексту попередніх часів не вивчили її. Але в суті своїй ці люди є українцями, вони просочені українським світоглядом. І тому шоком для представників «руського міра», які зі зброєю в руках прийшли на український Донбас, було зустріти ледь не наполовину російськомовні добровольчі батальйони чи такий же «Правий сектор». А мешканці Донбасу, налякані пропагандою про переслідування російської мови, дивувалися завзяттю воїнів Збройних Сил України, яким їх російськомовність не завадила вибивати російські війська та найманців із міст і сіл.

Таким самим шоком для російської пропаганди став феномен «жидобандерівства». Одна зі складових підготовки російської агресії проти України – формування образу українського націоналіста як ненависника євреїв та поплічника нацистів. Цікаво, що для частини людей це наклалося на їхній антисемітизм і було сприйнято як позитивна характеристика. При цьому дослідження фахівців, які вказували на відсутність в ОУН якоїсь певної програми стосовно євреїв, на амбівалентність дій під час війни (з-поміж оунівців були ті, хто сприяв нацистам і ті, хто рятував євреїв) не сприймалися ані західними лівими лібералами, через яких ідея «націоналістів-антисемітів» переважно транслиювалася в Україну, ані сучасними юдофобами, які радісно записували ОУН до своїх лав.

Оскільки об'єктивно інтереси євреїв та українців, які не хочуть асиміляції своїх спільнот «руським міром», співпадають, то вже у 2000–2010-х роках окреслилася співпраця між активістами, особливо активна в Одесі та Дніпропетровську. Спільні культурні акції, взаємопідтримка українських і єврейських організацій, презентації в єврейських центрах не просто книг, а книг про ОУН – все це стало шоком для багатьох російськоорієнтованих. Як висловився один такий персонаж на дніпропетровському міському форумі: «Плохо. Жиды с бандеровцами спелись».

Ефективність такої співпраці виявилася в умовах російської агресії, коли спроби російських спецслужб розхитати ситуацію в тих же Дніпропетровську й Одесі наштовхнулися не тільки на опір українських активістів, але і на протидію великого єврейського капіталу, а євреї, в тому числі ортодоксальні, пішли в добровольчі батальйони та Збройні Сили, щоби захищати Україну.

Чому саме українське світосприйняття домінує для представників різних етносів? Людину формують культурне оточення, енергія землі, батьківське виховання та етнічне походження. Відповідно, для дітей євреїв чи вірмен, які виростають в Україні, рідними стають земля і культурне оточення, котрі

формують із них політичних українців. Чинником суб'єктивним є родинне виховання – батько і мати можуть спрямувати дитину в український контекст. Тоді народжується Сергій Нігоян, для якого, як і для всіх українців, необхідною умовою існування є свобода, а вірші Шевченка – частина нормального життя. Про цю енергію, яку несе наша земля, дуже проникливо писав патріарх українського дисидентського руху Левко Лук'яненко.

Водночас ми чітко бачимо, що частина мешканців України сповідує не український світогляд, а радянсько-російський. Тут треба виокремити дві групи з-поміж цих людей. Перша – це переселенці з Росії та інших республік колишнього СРСР, які самі сформовані в інших умовах і на іншій землі та в іншому культурному і виховному контексті. Для них та, іноді, їхніх дітей впливу нашої землі та нашої культури виявилось не досить, щоби позбавитися світогляду «русского міра», тим більше, що протягом незалежності послідовної політики з викорінення «совка» в Україні не було. Друга група – це українці, які часто є навіть більш затятими «совками», які мріють бути рабами. Ми вже говорили вище про причини такої настанови – у постгеноцидному суспільстві, яке тривалий час перебувало у полоні тоталітаризму, інакше не може бути. Насправді, із цими, дорослими і сформованими, людьми нічого не поробиш. Треба працювати з їхніми дітьми, які мають всі шанси відчувати Україну рідною землею.

Місія і міра

Фаїні Раневській приписують такий афоризм: «Якщо жінка ходить з опущеною головою – то їй соромно, у неї є коханець. Якщо жінка ходить з високо піднятою головою – вона пишається, у неї є коханець. Взагалі, якщо у жінки є голова – значить, у неї є коханець!». Ми посміхаємося, правда ж? А уявімо собі чоловіка, «самотнього вовка», який регулярно міняє коханок. Всі навколо говоритимуть: «О, крутий мужик!». Все так, але занурьмося трохи

глибше. Ф. Раневська прожила життя самотньою. «Круті мужики» мають коханок, але не мають кохання. Такі люди намагаються заповнити пустку всередині себе кількістю – і у них нічого не виходить. У той самий час двоє, які прагнуть щастя, – працюють над собою, над своїми стосунками, вчать стримувати себе, вибачати недоліки коханої людини – роблять непросту роботу, але ця робота дає результат – інтенсивні та глибокі стосунки.

Власне, цей окремий приклад наведений тут для того, аби перейти до розмови про глобальніші речі – місії та псевдомісії народів, про інтенсивний і екстенсивний розвиток. Кожен народ у цьому світі має свою місію. Як різні квіти роблять клумбу привабливою, так і на Землі кожен народ має щось унікальне, чим він може поділитися зі всім людством. І йдеться не лише про неповторні мистецькі прояви – це може бути французький круасан чи дансько-шведський «Скайп», німецька класична філософія чи американський конвеєр Форда – всі ці речі, більші чи менші, роблять світ динамічним, цікавим і різноманітним. Справжня місія передбачає творення – і далі такий шедевр сам розлітається світом, приносячи своїм творцям і славу, і прибуток.

Але цілком можливий інший випадок – заміни місії псевдомісією, коли народи, замість творити та ділитися, починають поглинати інших і нав'язувати себе. У сучасному світі є два варіанти псевдомісії, які насправді, підставово, є одним і тим же. Перший – споживання як культ (домінує в популярній західній культурі). Другий – завоювання іншого як культ (домінує в російській офіційній культурі). І перший, і другий – це те ж саме – прагнення за рахунок поглинання заповнити внутрішню порожнечу. Обидві ці цивілізації багатовимірні.

Цивілізація споживання стала крайньою точкою розвитку цивілізації індивідуалістів, коли «Я» ставиться у центр світу й абсолютизація цього «Я» залишає його самотнім. В ім'я особистої свободи можна розірвати шлюб, порвати з родичами, не ходити до церкви. Людина каже собі – ці зв'язки погані, я оберу собі інші, кращі. Але якщо ти можеш встановлювати і розривати зв'язки

за вибором – тоді вони стають нестійкими, непевними. І ти лишаєшся на самоті. Страх смерті, внутрішня порожнеча – їх часто намагаються подолати споживанням. Ж. Бодріяр влучно означив споживання як відтермінування смерті. Купування, поглинання немов би підтверджує існування людини, але у глибині душі вона не бачить сенсу власного життя, відчуває власну самотність у світі.

Подолання цієї самотності відбувається за рахунок виготовлення сурогатного відчуття «Ми» – за рахунок масової культури. Така культура ставить свої завданням імітувати життя. Ключова відмінність маскульту від культури: маскульт не має права створити ситуацію, в якій людина змушена буде замислитися по справжньому, коли за допомогою мистецтва вона змушена буде побачити себе справжню – і жахнутися. Тільки ерзац-переживання, тільки лоскотання нервів, тільки відчуття власної правильності – це завдання маскульту. Найкращим транслятором маскульту досі є телебачення – за тебе підбрали програму, тобі навіть не треба відірвати зад від дивану – споживай і не думай!

Дуже цікавою є ідейна еволюція, яка створила такого ідеального споживача. В основі своїй – це розвиток ліберальної ідеології, але доведеної до абсурду. Лібералізм виходить з того, що людина має бути вільною – у виборі, у дії, має самостійно приймати рішення. Поняття «свободи» є базовим для цієї ідеології, саме воно дає можливість людині реалізовувати себе, діяти. Важливо, що для лібералізму апріорним є те, що людина використовує таку свободу на благо. Ми реально бачимо це благо – незашорений дослідник рватиметься вперед у пізнанні, впевнений у собі підприємець зробить «стартап», але... Є й інший бік крайнього індивідуалізму – зникає будь-який моральний тиск спільноти і зупинити підлість може тільки закон, а не побоювання морального осуду; розпадається родина, і дитина (якщо вона є) залишається без батька або самотньою.

Індивідуалізм передбачає також повагу права іншого бути собою. Річ дуже гарна, але знову – питання саме в мірі. Часто толерантність до інших, відмінних від загальноприйнятих, думок та ідей тягне за собою поширення морального релятивізму – віри в те, що жоден набір цінностей і норм не може бути домінуючим. Але логічним є наступний крок – заперечення демократії, бо це і є система цінностей! Так лібералізм у своїх крайніх формах заперечує себе, заперечує свободу.

Другим після «свободи» базовим поняттям є «індивід» – саме для нього потрібна свобода. Лібералізм, наголошуючи на цінності індивіда, наголошує на божественному, творчому в людині. У засаді своїй лібералізм виходить з наявності в кожному з нас часточки Творця, для реалізації якої і потрібна свобода. Отже, лібералізм дає право діяти, змінювати світ, творити кожному свою реальність. Водночас таке право передбачає величезну відповідальність творця. І тут лібералізм може потрапити у пастку – продовжити «право на дію» «правом на бездіяльність», правом паразитувати на творенні іншого. Такий псевдо-лібералізм по-своєму забороняє відповідальність за дії. Інакше кажучи, якщо для лібералізму базовим є поняття людини-суб'єкту та свободи творення, то у псевдо-лібералізмі людина втрачає свободу, стаючи рабом своїх пристрастей і власної деградації. «Право на бездіяльність» прирікає людину на деградацію, вбиває у ній часточку Творця.

Друга цікава нам цивілізація, яка прагне нав'язати нам себе – російська. Тут ми спостерігаємо іншу крайність – намагання подолати відчуття самотності через абсолютизацію «Ми», причому трансляція офіційного світогляду так само відбувається через маскульт. Держава (сурогатне «Ми») возведена тут в абсолют, відбулося повне заперечення людини як самостійної одиниці. Людина готова жертвувати собою заради держави, живучи у злиднях і знаходячи втіху в «могутності Росії». Проте зворотною стороною такої жертвовності є патерналізм. Людина в «русском міре» не прагне брати на себе відповідальність, творити,

заробляти. Вона хоче отримувати. Власне, це звичайна психологія раба, який готовий все робити, що скаже господар, зате гарантовано мати миску юшки.

Раб «русского міра» є надзвичайно агресивним. Він ненавидить тих росіян, які не хочуть віддавати себе Молоху держави. Так само люто він ненавидить сучасних українців. За його уявленнями й історичною пам'яттю «Хахли такіє же как ми». І прагнення українців до свободи страшенно бісить раба, бо чітко показує його рабськість.

Таке рабське суспільство обов'язково є пірамідою рабств, на чолі якої стоїть імператор. Він претендує на здійснення батьківської влади над усіма. Завдання імперії – нівелювати будь-яке природне батьківство, фізичним (в давні часи) чи символічним способом десуб'єктизувати чоловіка та в такий спосіб підкорити весь соціальний простір абсолютному всевладдю. Причому імперіум (володіння життям і смертю своїх підданих) – делегується імператором своїм представникам, і ті, відповідно, користуються цією владою на довіреній їм ділянці. Таким чином імперія стає вигідною численним представникам імператора, що зумовлює формування колективного егоїстичного інтересу суспільства, який, власне, і може утримувати таку соціальну структуру.

Накидання чужих псевдомісійних рецептів не приносить добра українцям – бо ми *інші*. Яскраво це ілюструє приклад економіки. За радянських часів нам зображали відсутність приватної власності як панацею, яка дозволить вивільнити творчі сили людини і призведе до загального процвітання. Ми дуже чітко побачили, що нічого з того не виходить. Але у 1990-их роках нам спробували накинути іншу панацею, власне, лише помінявши «плюс» на «мінус». Відтепер приватна власність, необмежений лібералізм і ринок мали знову самі собою призвести до загального процвітання. Зрозуміло, що знову нічого не вийшло, адже в кожному випадку ми маємо сповідувати догму (приватну власність – державну власність, вільний ринок – державне регулювання) і служити їй. Саме дотримання догми, а не інтерес української

спільноти стають у фокусі наших зусиль. Проте і приватна власність, і націоналізація певних галузей, і вільна торгівля, і обмеження в якихось секторах – все це лише інструменти, за рахунок яких досягається розвиток економіки та процвітання спільноти. Але коли суспільство стає заручником догми, воно десуб'єктизується і не може використати будь-який постулат собі на користь, бо саме стає інструментом, а не джерелом дії.

Є ще одна підставова позиція, яка ріднить комунізм і капіталізм – кожна із цих систем в господарській діяльності метою бачить збільшення виробництва. Все більше, більше, більше! Не важливо, чи то йдеться про все нові види автомобілів, які можна продати, чи про більшу кількість танків для завоювання інших країн. Важливо, що обом системам глибоко начхати на вичерпність ресурсів і глибоко байдужі емоції людини, яка працює лише для виробництва, тільки для заробляння грошей. Моральні складові господарства комунізм і капіталізм ігнорують однаково.

Як нам не поповнити лави «русского міра», не стати зграями «бесов» і «моторол», для яких насильство над іншими є доказом власної вищості, а можливість пограбувати «Метро» в захопленому Донецьку чи «хлібна» посада в окупованому Криму – вінцем життєвого успіху? Як нам не перетворитися на всепожираючих істот, які купують і жеруть, купують і жеруть – байдуже що, аби це щось було розрекламоване по ТБ та загорнуте у гарну упаковку?

Творення – ознака справжньої місії, ознака глибокої, інтенсивної роботи над собою. Але творити – важко. Значно простіше поглинати, прагнути захопити й асимілювати інші народи. Простіше уявити себе месією чи свій народ обраним і на цій основі обґрунтувати панування над іншим, право розпоряджатися його майном і навіть життям.

Україна ніколи не приймала цінностей псевдомісій, ніколи не бачила смислу у поглинанні чужого світу. Поставити солдата з рушницею і сказати: це моє, бо він тут стоїть, не приходить нам в голову. Створити продукт, який сприяє

фізичній чи моральній деградації мільйонів людей і на цьому будувати своє благополуччя, завжди було далеким від українського розуміння світу.

Найрізноманітнішими способами українців переконують, що справжня місія неможлива до реалізації, що Україні треба брати за зразок чужу псевдомісію – споживацьку чи імперську, що Україна не має права на власне бачення світу, на мету свого розвитку і можливість його самостійно здійснювати.

На думку філософа Г. Дичковської, вся суспільно-філософська традиція України наштовхує на думку, що ми завжди вели пошук не в абстрактно-логічних вимірах, а у внутрішній гармонії людини-суспільства-природи-світу. Для нас властивим є відчуття міри. Ми схильні брати від світу потрібне, а не зайве.

Західна цивілізація може похвалитися надзвичайно високим показником ВВП на душу населення. Україна зараз має ганебно низький ВВП. Наше завдання підіймати його через розвиток тих галузей і напрямів, які дають максимальну додану вартість, але не потрапляти у пастку розкручування маховика надспоживання. Причина величезного ВВП західного світу, зокрема, лежить у тому, що люди постійно купують новіші моделі машин, холодильників, магнітофонів, мобільних телефонів. Річ є гарною і якісною, вона прекрасно виконує свої функції – але рекламують вже іншу модель, значить, споживач віддасть свої гроші. Проте ці люди не є щасливими. І для кожної людини в Україні простора тепла квартира чи дім, добра машина і якісний одяг мають стати нормою, а лихоманкова гонитва за модою і постійне накопичення непотрібних речей – рідкісним збоченням.

Водночас, ми прагнемо появи українських мільярдерів! Це твердження можна одразу розкритикувати. По-перше, мільярдери у нас вже є. По-друге, це суперечить написаному вище – про поміркованість як чесноту. Але обидві критичні тези лише на позір слухні. Адже у нас трохи не ті міліардери. Наші Коломойські й Ахметови зробили статки на осідланні бюджетних потоків. Ми ж

прагнемо появи надбагатих людей, які зроблять свої гроші на власних наукових відкриттях, креативності та непересічних менеджерських здібностях.

І тут їх не обмежує «міра» споживання – адже вони роблять свою справу не тому, що хочуть квартиру не в 100 квадратних метрів, а в 10.000. Вони йдуть вперед, бо їх кличе ота часточка Творця, закладена в кожному. Вони прагнуть довести, що вони – найкращі. І при цьому пропонують потрібний людям товар і створюють життєздатні бізнес-системи – а значить, дають роботу. Чесно зароблені мільярди аж ніяк не є гріхом! Українець слабо вірить в існування таких мільярдерів, а для євроатлантичної цивілізації вони є радше правилом, аніж винятком.

І ще – такі мільярдери зазвичай не витрачають грошей на ідіотську розкіш. Особняк найбагатшої людини світу, Білла Гейтса, вартий грубих грошей, але не за рахунок золота та діамантів, а завдяки найновішій електроніці та використанню концепту «розумного дому». Мільярдер Уорен Бафет мешкає у доволі непоказному будинку, який наші Ківалови та Пшонки визнали би халупою бідняка.

Проте такі мільярдери чітко розуміють, що цікавіше, не забуваючи себе, інвестувати у суспільний розвиток. Білл Гейтс вклав понад 20 мільярдів доларів у благодійний фонд, який здійснює масу соціально значимих проектів, а Уорен Бафет заповів цьому фонду близько 30 мільярдів доларів. Це – сучасні приклади. Проте їх не бракує і з минулого. Джон Гопкінс, один із найбагатших людей США у XIX ст. заснував університет і лікарню – вони працюють досі. Джон Рокфеллер став засновником університету Чикаго, Ендрю Карнегі відкрив понад 2.500 бібліотек по всьому світові. Такі приклади можна множити.

Розуміння того, що я не Бог, а лише його частка, що кожна частка в цьому світі має своє місце, породжує суспільство міри, гармонії та взаємодії. Якщо є тільки Я (тільки моя нація), то все має належати мені: земля/природа, гроші, жінки/чоловіки, слава, світ. Шопенгауєрівська воля до життя, буддійська трішна

(спрага) – синдром тотального поглинання, чорна діра, якій ніколи нічого не буде досить. Вічне збагачення, постійне поглинання природи, екстенсив, страх нестачі, голод... – така людина не може себе обмежити в споживанні, вона боїться, що їй не вистачить...

Спрага тамується тоді, коли відкривається внутрішнє джерело, коли людина із ситуації брати-поглинати переходить до творення. Якщо є Я й Інший, і Світ, і Бог, то спрага може бути вгамована розумінням необхідності існування всіх і взаємодії в цьому існуванні. Таке розуміння змінює сам тип мислення людини і переводить його з егоцентризму в співпричетність. Цей тип світовідчуття і світорозуміння нам глибоко притаманний.

О. Сугоняко цілком логічно пропонує зробити поворот у суспільному господарюванні від роботи задля зиску – до праці задля творення суспільно-корисного продукту і послуг; від руйнації матеріальної природи до її відновлення; від бездумного та безмірного людського споживання – до міри в ньому. Такий поворот не лише не здається неможливим, але стає зрозумілим, прийнятним і, беззаперечно, конче необхідним. Таке моральне впорядкування господарських стосунків буде прогресом не лише моральним, а й господарським і екологічним.

Суспільні відносини в господарській сфері стають моральними, якщо не ставити матеріальні блага на місце Бога і не вважати постійно зростаючий рівень матеріального споживання благом і кінцевою метою, навіть економічної діяльності; не робити людину знаряддям виробництва, не принижувати в ній її гідність та забезпечувати необхідний рівень матеріального добробуту; не здійснювати матеріальне виробництво за рахунок смертельного травмування природи, а, навпаки, відновлювати її.

Мораль влади та мораль суспільства

Дуже цікаві морально-етичні колізії можна побачити, якщо зазирнути в добу Київської Русі. Візьмімо людей, канонізованих церквою, яким стоять пам'ятники, а їхні портрети прикрашають наші гроші – Володимира Святого та Ярослава Мудрого.

Князь Володимир розпочав боротьбу за київський стіл із позиції новгородського князя. Новгородці погодилися допомогти, лише поставили умову – спочатку знищити торговельного конкурента – Полоцьке князівство. Володимир не дуже опирався, адже полоцькі князі, які контролювали одне з відгалужень шляху «з варяг у греки», були конкурентами не лише новгородським купцям, але і Рюриковичам. Далі князь, якого церква пізніше назве святим, убив Рогволода та його синів, а доньку Рогніду взяв силою і оголосив своєю дружиною.

Не менш цікаві речі стосуються боротьби за престол Ярослава. З літописів ми знаємо про нехорошу людину – Святополка Окаянного, який убив власних братів Бориса і Гліба. Ці двоє за нащадків Ярослава Мудрого ще й стали першими святими Русі. Щоправда, комплексний аналіз джерел того часу, в тому числі скандинавських, дає дещо іншу картину. Реально виходить, що Ярослав замовив убивство своїх братів, а коли чесні варязькі найманці виконали роботу, раптом відхрестився від усього. Князь не тільки не розплатився, але й спробував «зачистити» виконавців убивства. Щоправда, це йому не вдалося і обурені варяги склали сагу, в якій описують дії Ярослава.

Підемо трохи вперед у часі. 1651 рік немовби не віщував злого для Богдана Хмельницького. Нав'язаний полякам у 1649 р. Зборівський мир визнавав за Гетьманщиною територію трьох воєводств Речі Посполитої: Київського, Чернігівського та Брацлавського. Велика територія, сильне військо, підтримка населення. У 1650 р. навіть почали реалізовуватися плани гетьмана перетворити своїх нащадків на князів – молдовський князь під тиском

погодився віддати свою доньку за Тимоша Хмельницького.

Зрозуміло, що поляки прагнули повернути свою владу. Польське військо налічувало 150 тисяч людей, проте і Богданові, разом із союзним Кримом, вдалося виставити співставну кількість. Але... Сталося кілька маленьких «але», які у підсумку ледь не призвели до катастрофи. Полякам уперше (єдино за всю війну) вдалося нав'язати не вигідне для українців поле битви. Бої розпочалися в мусульманські свята, коли Аллах забороняє правовірним воювати. Польська артилерія вдало влучила по татарських бойових порядках, та ще й так, що загинули представники вельможних родів. Хан вирішив не гнівити Аллаха і повернути коней до Криму.

Тверезий аналіз показав, що без татарської кінноти українське військо приречене. Власне, логічним для полководця здається рішення укріпити табір і шукати шанси в обороні. Погодьтеся, це моральне рішення – адже саме Богдан як вождь покликав цих людей на війну, тепер він відповідає за їхню долю. Рішення правильне. І Україна мала би ще одну легенду про героїчно програні й битву, і шанс на побудову держави. Адже військо (як це сталося в реальності) було би розбите, Богдан – загинув, змушений тікати, а то і виданий черню полякам у слабкій надії знайти прощення.

У всіх підручниках написано, що «підлий» кримський хан мало що покинув поле бою, так ще й захопив Б. Хмельницького в полон. Невеликий нюанс – за пару днів гетьман знову вільний (без жодного викупу!) і збирає військо для зупинки польського наступу. І це йому вдалося. Виснажені польські та литовські війська не зуміли розбити українців у цент. Богдан підписує вкрай не вигідний Білоцерківський мир, який залишає за козаками лише Київське воєводство.

Отже, що ми бачимо – Володимир убиває і насильно бере шлюб, Ярослав убиває братів, а Богдан – зраджує і кидає у небезпеці бойових побратимів. Тобто, з точки зору будь-якої нормальної людини – підлість, нищість і

непрощений гріх. А тепер спробуємо подивитися на цих людей як на очільників системи – держави. Знищення Володимиром Рогволда та його нащадків чоловічого роду – убезпечило від постійних повстань і кривавих спроб повернути стару династію. Знищення Ярославом братів – відклало дезінтеграцію Русі на кілька десятків років. Усі історики сходяться, що за правління Володимира і Ярослава Русь переживала часи розквіту, а люди жили більш заможнo і безпечно, аніж у попередню епоху. Наслідок втечі Богдана з-під Берестечка – збереження Гетьманщини, невиконання невігідного договору. А за рік, у 1652 р., гетьман улаштував польському війську криваву лазню у битві під Батогом.

Це може різати слух, але державний діяч і нормальна людина мусять мати різне розуміння моралі. Неможливе і гріховне може стати єдино прийнятним. Вище наведені приклади з минулого. Але і зараз такі виклики стають перед тим, хто бере на себе відповідальність за націю. Нормальна людина знає, що треба виділяти гроші на охорону здоров'я – щоби старенька людина могла прожити довше. Але може настати такий час, коли єдино можливим рішенням буде кинути гроші у високотехнологічні галузі – і за 5–10 років укласти у реформовану медицину інвестиції більші в рази. Насправді йдеться не про принципово різну мораль – йдеться про володіння принципово різним рівнем інформації та вміння приймати рішення, наслідки яких будуть не миттєвими, а відкладеними.

Водночас чітко треба розуміти, що мовиться про «ідеальну модель» влади, яка має бути саме такою. Сучасна українська владна система не має морального права на жорсткі рішення. «Еліта» в основі своїй зараз дбає про власну кишеню і контроль над грошовими потоками бюджету, не здатна мислити стратегічними категоріями. Тільки зміна владної еліти поставить на чергу денну питання стратегічних рішень.

Наказувати і підкорятися

Влада вабить різних людей. Той, хто хоче реалізувати ідеалістично-прагматичний світогляд через владу, обов'язково має міркувати над співвідношенням уміння бути першим і вміння бути другим. Важливими є обидві складові. Без уміння бути першим ти ніколи не створиш корисної для суспільства системи. Але без уміння стати другим країна буде приречена на постійну боротьбу амбітних людей, поєднання зусиль яких може принести багато користі. Визначити, коли варто йти до кінця, а коли – прийняти іншу точку зору, можеш тільки ти сам. Просто поміркуй – чи тебе штовхає на боротьбу чітке бачення кращого шляху для вирішення проблеми, чи власний гонор і бажання будь-що бути першим.

Наша історія дає чимало прикладів як руйнівного честолюбства, так і вміння співпрацювати для спільного блага. Літо 1657 року видалося важким. Богдан Хмельницький тяжко хворів, постало ключове питання – хто стане його наступником. Серед вищих старшин було багато дуже талановитих і амбітних людей. Богдан, пропонуючи вихід, думав не тільки про благо свого роду, але і про примирення претендентів на булаву. Він схилив старшин визнати майбутнім гетьманом Юрія Хмельницького. Ще підліток, той не міг конкурувати зі старшинами, але він давав шанс на поєднання їхніх зусиль.

Іван Виговський, фактичний канцлер Гетьманщини, не змирився з підлеглистю підліткові. Булава врешті опинилася в його руках. Але погляньмо, що це дало йому й Україні. Відразу ж спалахнуло повстання полтавського полковника Мартина Пушкаря, який прагнув гетьманства собі. Відсутність консолідованої позиції еліти полегшувала наступ Москви. Навіть блискуча перемога під Конотопом не допомогла Виговському, якого козаки не сприймали однозначно як законного гетьмана. Зрештою, в 1659 році булава перейшла до Юрія, але за значно гірших обставин, ніж це було два роки тому. Човен української державності почав розхитуватися – далі була Руїна. А сам І.

Виговський за кілька років загине – у 1664 році його розстріляють поляки.

Принципово інший приклад показали Роман Шухевич і Василь Кук. Обидва – жорсткі та впевнені в собі керівники, бойові командири. Їхні погляди на тактику боротьби УПА та ідеологію визвольного руху часто не співпадали. Доходило до протистояння на особистому рівні. Але для кожного з них ключовою була мета – незалежність України. І кожен розумів, що розлад між командирами піде на користь тільки ворогові. Після загибелі Р. Шухевича боротьбу очолив В. Кук. Чи зміг би організований опір тривати так довго і створити легенду, на основі якої в Західній Україні через 30 років знову піднявся рух за державу, якби Шухевич і Кук розкололи ОУН? Питання, гадаю, риторичне.

Ще дуже цікавий приклад взаємодії сильних особистостей продемонстрували Данило та Василько Романовичі, справжні творці Галицько-Волинської держави. Вони залишилися сиротами у віці трьох і одного року і спільно відвойовували батьківську спадщину. Кожен із них брав участь у багатьох битвах, у залежності від реальних потреб займався то внутрішніми справами, то зовнішньою політикою. Коли братам вдалося опанувати Волинь, то старший, Данило, поступився вже здобутим князівством Василькові і розпочав боротьбу за Галичину. Натомість Василько мобілізував для цієї боротьби ресурси свого князівства. І надалі теоретично кожен із них був князем окремої держави, але в реальності це було єдине Галицько-Волинське князівство. Навіть вижити у боротьбі з монголами вони змогли завдяки єдності. Річ у тім, що для монголів одним із нормальних варіантів було вбивство небезпечного князя, який опинявся в Орді. Проте перебування Данила у монголів не стало фатальним, адже прагматичні кочовики розуміли, що його смерть нічого не змінить – поза їхнім впливом залишався Василько. З дзеркальною точністю справа повторилася, коли Василько мусив супроводжувати Бурундая, який змусив Галицько-Волинську державу до

руйнування більшості фортець. Данило в цей час перебував у Польщі, поза досяжністю монголів – і вбивство Василька нічого корисного для Орди дати не могло. Тут ми маємо справу зі злагодженою роботою двох розумних лідерів і те, що вони були братами, важить мало – в цю добу доволі часто брати ставали вбивцями один одного.

Ще одна водночас і філософська, і практична проблема – як оновлювати владу. Ми мислимо в демократичній системі координат. Це не тільки «загальне місце» сучасного політичного життя чи одна з ключових вимог європейської політичної культури – демократія є єдиним більш-менш ефективним способом тримати політичну еліту в тонусі. Проте всі усвідомлюють недолік демократії – наявність досить великої кількості малоосвічених людей, не здатних думати хоча би на найближчу перспективу. Проблемою є те, що ці люди стають об'єктом маніпуляцій з боку популістів, а часто-густо вони просто продають свій голос. Зрозуміло, той, хто купує голос – прагне украсти з бюджету в сотні й тисячі разів більше. Що з цим робити, крім репресивних заходів, які самі собою малоефективні?

Суть ідеї проста – держава має купувати голоси тих, хто готовий продавати їх. Все надзвичайно просто – кожен може продати своє право голосу на п'ять років за певну суму. Людина отримує гроші та не голосує на парламентських, президентських і місцевих виборах, бо відповідна позначка вноситься до реєстру виборців. Минуло п'ять років, хочеш ще раз продати – будь ласка!

Технологічно реалізації цієї ідеї має передувати соціологічне опитування, яке встановить відсоток людей, що прагнуть продати свій голос за невелику суму. Більшість цих грошей швидко буде витрачена в продуктових магазинах, стимулюючи нашу торгівлю і харчову промисловість.

Родзинка цієї ідеї – в повній добровільності. Продає свій голос тільки той, хто хоче. Держава, купуючи голос, забезпечує себе від нечесних політиків,

які рвуться до влади для дерибану бюджету. І результати виборів стануть значно адекватнішими, адже змагатимуться не гаманці, а програми та світогляди.

Перфекціонізм

Є у нашого народу одна вада, яка суттєво ускладнює реалізацію місії України та самореалізацію кожного з нас. Ця вада – перфекціонізм, прийняття як можливого лише ідеального результату. Здавалося би, чудова риса, ми намагаємося робити якнайкраще. Але саме тут і криється ключова небезпека. Кожен, хто хоч раз стикався із більш-менш складною практичною діяльністю знає, що тверезий аналіз після події обов'язково виявляє певні недоліки – інакше не буває.

І такий перфекціонізм у частини українців призводить, на жаль, до не-дії. Мотивація проста – раз я не можу зробити ідеально, я просто не робитиму. Налаштованість на ідеал, намагання бути ідеальним, і розуміння власної не-ідеальності породжує постійну внутрішню деструкцію та негативну самооцінку власної не-ідеальності. Тому досить поширена ситуація, коли українець із відповідною освітою відмовляється від керівної роботи, а конкурент, який знає хіба, що « $2+2=4$ », але має самовпевненість – погоджується і йде вперед.

До ще гірших наслідків призводить український перфекціонізм стосовно своєї держави. Ми хочемо ідеальної держави, яка була би гарною під будь-якими оглядами, та ще й не чинила би насильства стосовно своїх громадян. Але, як і з будь-яким проектом, цей ідеал недосяжний. Держава не може подобатися всім – занадто ми різні. Держава не може без насильства – без репресій стосовно злочинців – не утримаєш ладу в соціумі, без потужного війська – не захистиш свою землю і своїх людей.

Намагання віднайти *ідеальне* часто штовхало Україну на відмову від влади, відмову від збройно-силових інститутів суспільства. Оця відмова від

негативів влади чи насильства призводила, врешті, до того, що ми отримували чужу владу і чуже насильство. Влада імперій дуже активно експлуатувала цей стереотип неідеальності української держави. Історія від імперських науковців наголошувала і перенаголошувала на недоліках чи то Гетьманщини, чи то УНР. А українські мілітарні формування – тих же самих петлюрівців або вояків УПА – імперія завжди намагалася представити як зграю насильників і злочинців. Аналогічні дії від Червоної Армії або Армії Крайової виносилися за дужки.

Відмова від насильства – страшенно небезпечна річ. Це показав 2014 рік, коли саме у розрахунку на те, що українці не схильні до насильства, що силові інститути України демонтовані Януковичем, Росія провела анексію Криму і розпочала проект відторгнення від України низки південно-східних областей. Але за два десятки років незалежності вже сформувалося покоління тих, хто дивився на історію українськими очима. І героїзм добровольчих батальйонів чи воїнів Збройних Сил багато в чому наснажувався прикладами з власної героїчної історії насильства. Другий момент, який ми зуміли подолати – нехтування державними силовими інститутами. Яким би високим не був патріотизм добровольців, вони нічого не змогли би протиставити російській силі без СБУ, МВС, військової розвідки та контррозвідки, ресурсів держави, кинутих у Збройні Сили та Національну гвардію.

Фіксуючи позитивні зрушення, ми не маємо заплющувати очі на негативні аспекти нашого перфекціонізму, які тривають. Йдеться про те, що вимагаючи ідеальної держави, ми так само вимагаємо ідеальних правителів. І кожен наш правитель, що би він не робив, наражається на ризик різкої критики. Ми заперечуємо його владу – але так ми заперечуємо будь-яку українську владу загалом. І даємо козир в руки зовнішньому ворогові. Чому так? Чому в Росії працює матриця доброго царя, а в нас кожен цар – поганий?

Добрим є той, хто зумів перемогти інших – в Росії це працює. А ми знаємо, що це – не ідеал, тому, той, хто переміг інших – поганий. Будь-хто, хто

переможе – поганий. Українець, який чогось досяг – поганий, бо не ідеальний. І наше отаманство – це саме прагнення досягнути досконалості, поєднане із самовпевненою вірою в те, що саме ти знаєш, як тієї ідеальної досконалості досягнути. Ось так парадоксально перфекціонізм одночасно породжує бездіяльність одних та віру у власну виняткову місію інших.

Вихід із пастки перфекціонізму існує. Він полягає у тому, щоби прагнення ідеальності у власному світогляді переформатувати на прагнення цілісності. Прийняти людину як цілість – із вадами та чеснотами. Прийняти суспільство – із ницістю та шляхетністю. Прийняти себе і світ – як цілість. Таке прийняття цілісності буде означати прощення. Ти вибачаєш собі власну недосконалість. Так, справді, корисніше. Ти перестаєш витратити сили та енергію на самобичування. І тоді розуміння власної не-ідеальності, але цілісності буде штовхати до дії – так, я не зможу стати ідеальним, але я зможу стати кращим.

Так само з Українською державою – вона не стане ідеалом за помахом чарівної палички, але постійні, хоч і невеликі, зміни зроблять її комфортнішою для мене та інших. І ми не будемо засуджувати предків за те, що вони не зуміли побудувати справжній український світ, а будемо відчувати вдячність за те, що вони зуміли пронести і передати нам Україну.

Проілюструємо проблему і вихід з неї на частковому, але багато в чому визначальному прикладі. Дуже часто у політику і, відповідно, у владу йдуть люди, яких умовно назвімо «темними». Вони чітко знають, чого хочуть. Ці прагнення винятково егоїстичні – дістати максимальну владу, конвертувати її у гроші та почесні. Сучасна українська владна модель, яка тільки тепер, після Революції Гідності, поступово починає змінюватися, величезною мірою побудована на таких людях. Система створена «темними» для себе – і вона з усіх сил відкидає «світлих» – тих, хто прагне справді української влади як втілення українського світосприйняття, тих, хто бачить своїм завданням налагодити взаємодію в інтересах **суспільного** блага. «Темні» вміло

використовують брудні прийоми, щоби викинути тих «світлих», які таки потрапили до владної системи.

«Світлі» найчастіше опускають руки – адже вони не хочуть відповідати насильством на насильство. Величезна проблема «світлих» у їх нетехнологічності – вони не можуть і не хочуть організувати процес здобуття та реалізації влади максимально ефективно. Умовно кажучи, «світлі» не хочуть маніпулювати свідомістю виборця – хоча до частини виборців інакше не достукаєшся.

У такому випадку владу здійснюють «темні» – з відповідними наслідками. До того ж із величезною насолодою поширюють тезу про те, що «політика – то брудна справа». Направду у «світлих», якщо не брати до уваги вкрай небезпечний сценарій повного знищення революцією всіх державних інститутів, є лише один вихід – йти у владу і перегравати «темних» на їхньому полі. Небезпека самим перетворитися на «темних» є, але все залежить від тебе.

Той, хто наважується змінювати систему, наражається на опір і вимушений йти на компроміси. Але, йдучи на них і «забруднюючись», він змінює невеликі острівці владної системи. І має всі шанси зустріти однодумців. Таким «світлим» треба бути готовими до масованої критики добросовісних ідіотів, які можуть лише марно обурюватися, зберігаючи власну «цнотливість» – і втрачаючи Україну. Насправді здобувають справжню Україну саме ті, хто любить її всякою, нехай на якийсь момент із брудними владними інститутами. Але чистити їх треба, і треба мати мужність забруднитися у цьому процесі. На рівні образу – хірург і вбивця роблять схожі речі – вони ріжуть людину. Різниця – у меті, один прагне врятувати, інший – вбити. Але на руках кожного з них кров, і хірург, який боїться крові, буде базікалом, а не лікарем. Зрештою, добрим словом і пістолетом можна зробити значно більше, аніж просто добрим словом.

Той, хто готовий приймати свою і чужу неідеальність, має пам'ятати історію перетворення Савла – ворога християнства – на апостола Павла. Не будемо

перебільшувати – таких випадків небагато, але ніхто не знає до кінця, що робиться в людській душі. Обставини, совість, випадок – все це може змінити людину. Згадаємо сучасність – майданівці та беркутівці часто пліч-о-пліч воюють з російською агресією. Не варто відмовляти у шансі стати людиною тому, хто довго нею не був.

Людина справді може переродитися й очиститися. Але значно більш поширеним є інший варіант – наявність в діяльності назагал «темної» людини «світлих» аспектів. Крадучи бюджетні гроші, контролюючи контрабанду чи отримуючи «відкати» з державних контрактів, людина може одночасно видавати дитячі книжки або просувати закон про адекватну систему страхової медицини. І якщо ти сьогодні не можеш відсунути його від влади чи, в ідеалі, посадити за ґрати – з ним варто взаємодіяти у реалізації корисних для української спільноти проектів. Альтернативою буде збереження твоєї моральної «цнотливості» – і відсутність у нашої спільноти гарних книжок чи діючої медицини. Водночас така взаємодія аж ніяк не заперечує твоїх зусиль для того, щоби злодій таки сидів у в'язниці.

Історія знає чимало прикладів такої взаємодії. Черчіль і Рузвельт не мали жодних ілюзій стосовно моральних якостей Сталіна. Але це зовсім не заважало їм стати союзниками СРСР у війні з Гітлером, який для їхніх країн був актуальнішою загрозою.

Наша сучасна історія так само демонструє нам приклади неоднозначності. Статки такого олігарха як І. Коломойський з'явилися не з повітря і щодо законності його прибутків є багато запитань. Однак у 2014 р. він чітко відстоював українську позицію, багато в чому завдяки його ресурсам Росія не змогла втілити своїх намірів у Дніпропетровській області. Чи мав Турчинов навесні 2014 р. відкинути допомогу Коломойського? Зрозуміло, що ні. Однак корисні дії олігарха аж ніяк не є індульгенцією і тому цілком логічними є зусилля влади, спрямовані на перенаправлення до бюджету прибутків

«Укрнафти» та інших компаній.

Жінка і чоловік

Сучасний світ є надзвичайно цікавим і динамічним стосовно статусу жінки у суспільстві. Співставте можливості жінки сто років тому і зараз – вони непорівнянні. Жінка виборола собі рівні із чоловіком права, жінка у сучасному суспільстві здатна заробляти й утримувати родину. Боротьба за фактичну, а не формальну рівність триває – адже реально жінки аж ніяк не пропорційно своїй чисельності представлені у владі, вищому управлінському ешелоні тощо.

Проте чи не виплескуємо ми із Вами разом із водою дитину? Цілковито нормальною і правильною є боротьба за знищення домінування чоловіка над жінкою, повернення жінці суб'єктності. Проте ця боротьба пішла засадничо хибним шляхом – рівність трактується як ставання жінки чоловіком. Звільнення – це гроші, кар'єра, жонгливання коханцями, відсутність дітей. Дуже цікаво, що все більше чоловіків на цьому тлі перестають бути чоловіками. Вони перестають діяти, брати на себе відповідальність і воліють перекласти її на ту ж саму жінку...

Чи не здається, що демографічна криза, в яку ми сповзаємо разом із Європою, величезною мірою ґрунтується на тому, що гендерні ролі у суспільстві стають абсолютно викривленими? І нехіть багатьох жінок до народження дітей – фактично, заперечення власної жіночості – є великою мірою продукт гендерної ідеології, яка ставить знак рівності між успішною жінкою та жінкою, яка обирає суто чоловічий життєвий сценарій. А стрімке поширення чоловічої гомосексуальності – певний страх перед жінкою нового, слабкого чоловіка.

Проблема полягає в тому, що жінки, заперечуючи чоловіка-власника, чоловіка – вершителя жіночої долі, часто починають заперечувати чоловіка як такого, чоловіка в його природній гендерній поведінці. Чоловіки діють схожим

чином. Вони часто намагаються звести реалізацію жінки лише до дітонародження, при цьому самоусуваючись від дітей, скидаючи їх на плечі жінки і, в такий спосіб, забираючи у неї суб'єктність, не даючи їй реалізовуватися в різних сферах.

Вихід на рівні світосприйняття полягає у розумінні співпричетності чоловіка і жінки до дитини (дітей), у відчутті спільної місії – дати життя, продовжити себе і свій рід (на-рід) у майбутнє. Співдія із розумінням своєї гендерної природи і водночас із шануванням суб'єкта поруч із собою дає шанс вибратися з відчуття глибокої нещасливості, яку відчувають чоловіки та жінки, які перестали бути собою. Особиста самореалізація, власне щастя вирішить і ту проблему, яка все більше постає перед надсистемою, до якої ми належимо – перед народом. Народжені щасливі діти зроблять страшним сном вимирання нації, якій лише для самовідтворення потрібен показник 2,4 дитини на родину.

Дуже важливий елемент – саме щасливі діти. Діти, в яких кожен із батьків бачить не поле битви за власне домінування, а людину із часточкою Творця в душі. І якщо зусилля батьків будуть спрямовані на розкриття цієї божественної суті, тоді ми триватимемо як народ. Ну а будемо і далі боротися з чоловічим-жіночим у собі та нав'язувати дитині власні життєві сценарії – тоді на цій землі будуть жити якісь інші народи.

Сакральність влади

Кожен, хто прагне реалізації української місії, налагодження якісної взаємодії в українському суспільстві, має бути готовим до розв'язання проблеми десакралізації влади. Зрозуміло, що сакральна влада може діяти більш ефективно, впроваджувати рішення, які мають відкладений, а не миттєвий позитивний вплив. Ми вже говорили, що часто українці не сприймають владу, бо вона не ідеальна. Крім цієї, світоглядної, причини, існують ще й практичні причини десакралізації.

Їх чітко можна поділити на глобальні та локальні, рідні. З точки зору історичних закономірностей, десакралізація влади поширюється у всьому світі, оскільки десакралізується людська свідомість. Світ у XIX і, особливо, у XX ст. стає все більш профанним, з нього зникає віра у святість, у наявність сакрального. Тому і відходять у небуття владні династичні системи, базовані на сакралізації влади короля (царя, імператора) та на традиціоналізмі, коли для багатьох поколінь людей життя при владі Габсбургів, Гогенцолернів чи Романових було єдиним відомим досвідом.

Цей глобальний тренд в Україні підкріплений нашими, місцевими, особливостями. По-перше, за радянських часів ми мали цілковито чужу, відірвану від потреб українця систему влади. По-друге, за понад два десятиліття в незалежній Україні принципових змін не відбулося на інституціональному рівні, але погіршилося становище у зв'язку з безконтрольністю влади на всіх рівнях. Владці діяли, виходячи зі своїх інтелектуальних і моральних якостей, геть не усвідомлюючи, що вони руйнують саму можливість здійснювати владу – через її повну дискредитацію.

Власне, Революція Гідності стала протестом проти такого характеру влади. У результаті революції ми маємо суттєве персональне оновлення влади. Що більш важливо, ми є учасниками часткового процесу інституціональних змін, який відбувається надзвичайно тяжко. Але спрощення дозвільної системи, зміна функціональних обов'язків установ (від санепідемстанції починаючи і прокуратурою закінчуючи), зміна принципів державних закупівель, виникнення принципово нової поліції, спроба децентралізації – все це дає обережні підстави для оптимізму.

Проте такі реформи є частковими і, що дуже важливо, такими, що не змінюють філософії влади, не артикулюють підстави повернення до легітимності/довіри до влади. Сакральність та традиціоналізм як спосіб легітимації вже не відновити. Варіантів легітимізувати владу тільки два – через

харизму лідера та через раціональне усвідомлення потреби і вигідності владних інститутів. Харизматичний шлях вестиме нас на манівці – адже такий лідер говорить натовпу (а не суспільству) саме те, що натовп хоче чути. І далі лідер тримається на силі репресивного апарату та системі пропаганди, яка звеличує його. При цьому реальні завдання, які стоять перед суспільством лідер не вирішує – харизматик вірить у своє покликання, він не має потреби прислуховуватися до свого народу. Класичними прикладами харизматичних лідерів є Ленін, Гітлер, Муссоліні.

Відповідно, нам лишається найскладніший, але, в підсумку, найефективніший варіант легітимації влади та прищеплення базової довіри до неї – раціональний. Він базується на усвідомленні елітою та всім суспільством питомих, справжніх цілей, які стоять перед нацією. Відповідно, людина приймає і поважає владу тому, що влада діє в інтересах спільноти. Влада, зі свого боку, приречена на постійний діалог, прозорість інституцій і постійне пояснення, медійний супровід своїх дій.

За умови системної роботи в цьому напрямку ми отримаємо спочатку раціональне розуміння вигідності влади, з часом – довіру як символічний капітал, що буде суттєво полегшувати дії владних інститутів.

«Святі» професії

Як ми ставимося до державного чиновника? Погодьтеся, дуже негативно. Ми розглядаємо його як людину, що заважає нам жити, неефективно виконує свої обов'язки та ще й прагне отримати з нас хабара. На підставовому рівні відчуття держслужбовця як чогось непотрібного для нормального життя сягає радянської доби. За суттю своєю та держава була чужою людині, накидаючи їй свою волю саме за допомогою державних службовців.

Корупційна складова, присутня і в радянській час, суттєво посилилася за доби незалежності. Система влади в суті своїй лишилася та сама, лише зник

тотальний контроль. До того ж, прагнення до встановлення авторитаризму, особливо чітко помітне під час правління Кучми та Януковича, виявлялося, свідомо чи несвідомо, у низьких зарплатах для чиновників. Це штовхало їх до хабарництва, відчужувало від людей – і робило критично залежними від очільника піраміди, адже на кожного, при бажанні, можна було знайти компромат. Відповідно, держслужбовці ставали тією силою, яка придушувала спроби опору, організовувала фальсифікації виборів, створювала схеми для корупційного використання грошей владною верхівкою. До останнього часу наявність влади (від найнижчого міліцейського чину до Президента) розглядалася переважно як джерело для збагачення.

Про зміну філософії взаємодії влади та суспільства вже йшлося. Але такі зміни неможливі без формування фахового корпусу чиновників, які забезпечують функціонування системи влади, але не належать до політичної влади, що регулярно оновлюється внаслідок виборів. Для формування такої виконавської еліти не треба винаходити велосипед. Історичний досвід Китаю та Франції дозволяє говорити про реальність виконання цього завдання. Відповідно, виконавська еліта має отримати освіту, що передбачає оволодіння не тільки вузькофаховими, управлінськими навичками, але і формування світогляду державного чиновника з українським світоглядом, філософсько-культурною базою. Для подальшого просування обов'язковою є система рангових іспитів, яка передбачає як оволодіння знаннями і компетентністю вищого рівня, так і перевірку моральних якостей за допомогою психологічних тестів і поліграфа.

Підприємець, як і держслужбовець, має в Україні переважно негативну суспільну репутацію. Вона сформувалася як за об'єктивних, так і за суб'єктивних причин. Для багатьох людей властива заздрість до більш успішних і заможних, а протягом радянського часу така заздрість була державною ідеологією. До цього додалося формування первісних капіталів у

1990-х роках часто нечесним шляхом, а найзаможнішими ставали в Україні не найрозумніші та найпідприємливіші, а ті, хто зумів «осідлати» бюджетні потоки та перерозподілити державні активи на свою користь.

Проте в реальності величезна частина підприємців діє на свій страх і ризик шукаючи ніші на ринку, організовуючи виробництво і збут, примушуючи крутитися гроші. Саме ці люди дають роботу і наповнюють бюджет країни. Від їхньої фаховості та ініціативи залежить, як житиме спільнота.

Третій фаховій спільноті формально пощастило більше. До вчителя з радянського часу культивувалося шанобливе ставлення і напозір воно зберігається і зараз. Проте в реальності, за рахунок невеликих зарплат учителів, їхні лави поповнюють або чисті ідеалісти, які саме цю працю відчувають «сродною», або невдахи, які не змогли знайти себе в інших сферах. Випускники вишів приходять до школи з великою неохотою, відчуття вчительської посади як найнижчої сходинки в професії артикулюється в перероблений вислів часів Другої Світової. Якщо тоді офіцери казали: «Далі фронту не пошлють, менше взводу не дадуть!», то тепер студенти-педагоги, розглядаючи заліковку із рясними «задовільно» вторують: «Далі школи не пошлють, менше класу не дадуть!».

Очевидно, така ситуація не може задовольняти нас як спільноту. Для її зміни потрібна державна воля і відповідні бюджетні асигнування у випадку з державним службовцем і вчителем та зміни у суспільному ставленні стосовно всіх трьох професій, які насправді є оливою, за рахунок якої крутяться шестерні суспільної взаємодії.

Цей текст постав як синтез думок, ідей і напрацювань багатьох людей. Можливо, всіх згадати не вдасться, але цього тексту не було би без творчості Григорія Сковороди та Галини Дичковської, Олександра Сугоняка та Френсіса

Фукуями, Віктора Кривенка та Володимира Новіка, Володимира Панченка та Наталі Яковенко, Олега Репана та Ірини Реви, Левка Лук'яненка та Оксани Кожем'якіної, Тараса Чухліба та Тетяни Таїрової-Яковлевої і ще багатьох людей, які творять той інтелектуальний контекст, в якому ми живемо. Дякуємо!